

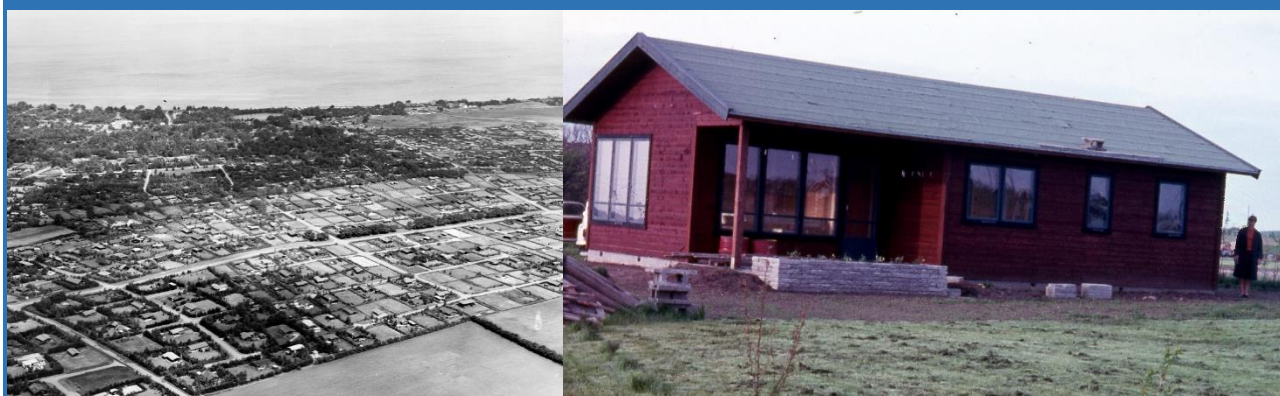
METROPOL 2021, NR. 1

Henning Bro

Sommerhusbyen

*Sommerhusbyer i mellem- og efterkrigstidens
hovedstadsmetropol*

METROPOL, 2021, NR. 1
Metropolhistorisk Netværk
2021

Indledning

Kapitel 1

Sommerhusområder – også et historisk fænomen

Danmark rummer i dag 230.000 sommerhuse, og med en gennemsnitlig husstandsstørrelse på 1,9 person har omkring 440.000 direkte adgang til et sådan gode, hvortil kommer den store ukendte del af befolkningen, der med familie- og venskabsrelationer til sommerhusbesiddere nyder godt af samme.¹ Sommerhuset er dog ikke blot udtryk for knapt 7 procent af befolkningens bolig- og levevilkår og ferie- og fritidsanvendelse, men har også dannet en særlig byform, der mange steder i landet præger det åbne landskab og kyststrækninger, og som dermed har skabt betydelige udfordringer for myndighederne i disses forsøg på at værne om disse værdier.

Men sommerhuset er også både et historisk, bebyggelsesmæssigt og geografisk fænomen. Ikke mindre en tre fjerdedel af vor tids sommerhuse er således placeret i sommerhusområder opstået fra omkring århundredskiftet og frem til afslutningen af efterkrigstiden i årene omkring 1990. Sommerhusområder, der op gennem det 20. århundrede blev en af tidens nye byformer, og i modsætning andre bydannelser fik sin helt særegne fordeling rundt om i landet.

I slutningen af efterkrigstiden

En undersøgelse i 1980 viste således, at sommerhusområderne i gennem en knap 100 år lang periode primært havde lagt sig omkring kyststrækningerne, men også at visse dele af landet havde både meget store sommerhusområder og en større andel af landets sommerhuse, end de havde af dets samlede areal (tabel 1).

Det gjaldt: Vestsjællands Amtskommune med den meget stor sommerhuskoncentration i bl.a. Odsherred. Nordjyllands Amtskommune med sommerhusområderne omkring Skagen og langs vestkysten. Storstrøms Amtskommune, der ud over de meget store sommerhusområder ved Karrebæksminde og på Falster også kunne mønstre betydelig sommerhusbebyggelse på Lolland, Bogø og Møn. Og i nogen grad også Ringkøbing og Ribe amtskommuner med Vestkysten sommerhusområder. I sommerhusmæssig henseende hørte Øst-, Midt- og Sønderjylland og Fyn derimod til landets udkantsområder.

Tabel 1. Sommerhuse og sommerhusområder samt folketal og areal, Danmark, 1980

Amtskommuner	Procentfordeling				Antal sommerhuse pr. sommerhusområde
	Antal sommerhuse	Antal sommerhusområder	Areal	Folketal	
Vestsjælland	23,4	12,5	6,9	6,1	541
Frederiksborg	20,8	9,8	3,1	7,3	607
Nordjyllands	12,7	12,1	13,3	5,1	303
Storstrøms	9,2	9,1	7,9	5,7	291
Fyns	6,2	16,4	8,1	9,9	110
Århus	6,1	7,6	10,6	12,6	230
Ringkøbing	5,8	10,1	11,3	5,8	167
Ribe	4,7	3,0	7,3	4,7	445
Sønderjyllands	3,8	7,1	9,2	5,5	154
Roskilde	3,4	3,8	1,2	4,5	258
Vejle	2,3	1,4	7,0	7,2	460
Viborg	1,2	2,8	9,6	10,2	126
Bornholms	0,3	3,1	1,3	1,6	33
Københavns	0,1	1,2	3,2	13,8	19
Hele landet	100	100	100	100	289

Kilde: Betænkning om helårsbeboelse i sommerhusområder. Afgivet af det af Miljøministeriet den 12. september 1980 nedsatte udvalg vedrørende sommerhusloven §§ 7 og 7a, 1981, s. 86.

Fordelt på Danmarks hovedlandsdele rummede den sjællandske øgruppe de største sommerhusområder, og havde den største koncentration af sommerhuse i 1980. Mens

øgruppens areal udgjorde godt en femtedel af landets, omfattende den i 1980 57 procent af dets sommerhuse. Hovedstadsmetropolens godt 1,7 mio. store og stærkt koncentrerede befolkning, svarende til godt en tredjedel af landets folketal, var afgørende, og bevirkede, at metropolen, der alene udgjorde 6,4 procent af landets areal, inden for sit eget geografiske område lagde arealer til knap en fjerdel af dets samlede antal sommerhuse.

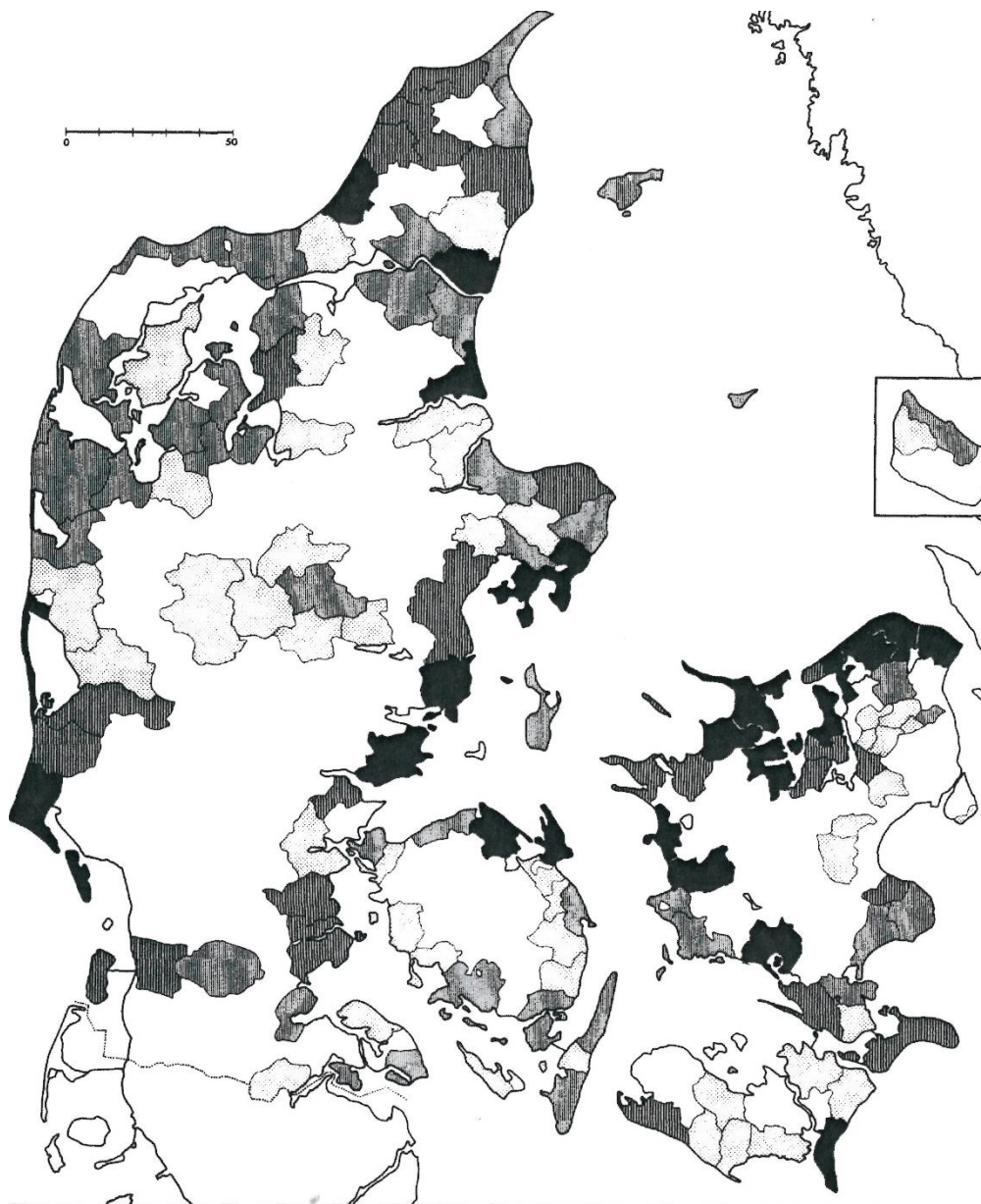
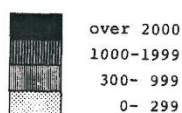

Fig. 1

Antal sommerhuse i udlagte sommerhusområder fordelt på kommuner

Danske sommerhusområder 1980 (Betænkning om helårsbeboelse i sommerhusområder. Afgivet af det af Miljøministeriet den 12. september 1980 nedsatte udvalg vedrørende sommerhusloven §§ 7 og 7a, 1981, s. 86.)

Inden for hovedstadsmetropolen havde Frederiksborg Amtskommune i 1980 de største sommerhusområder og den største andel af sommerhuse (tabel 2). I det væsentligste

koncentreret til den nordsjællandske Kattegatkyst, hvor sommerhusområderne havde rødder tilbage til tiden før århundredskiftet, og Hornsherred og kyststrækningerne på Roskildes Fjords nord- og østside, der først blev åbnet for sommerhusbyggeri efter sidste verdenskrig. Som hovedstadsmetropolens anden sommerhusområde rangerede Roskilde Amtskommune med efterkrigstidssommerhusområder fortrinsvis i den sydlige del af Hornsherred og på det nordlige Stevns. I Solrød og Greve kommuner, i samme amtskommune, var der på dette tidspunkt et mindre antal sommerhuse tilbage fra det lange sommerhusbælte, der fra mellemkrigstiden tidligere havde strakt sig fra Jersie Strand til Avedøre, men som i den første efterkrigstid var overgået til helårsbeboelse og blevet en del af hovedstadsmetropolens radiale forstadsbånd langs Køge Bugt.

Tabel 2. Sommerhuse og sommerhusområder samt folketal, hovedstadsmetropolens, 1980

Amtskommuner	Procentfordeling				Antal sommerhuse pr. sommerhusområde
	Antal sommerhuse	Antal sommerhusområder	Sommerhusareal	Folketal	
Hovedstaden	0,0	0,0	0,0	33,7	0
Frederiksborg	85,5	66,2	87,1	18,8	607
Roskilde	14,1	25,6	12,3	11,6	258
Københavns	0,4	8,2	0,6	35,9	19
Hele metropolen	100	100	100	100	470

Kilde: Betænkning om helårsbeboelse i sommerhusområder. Afgivet af det af Miljøministeriet den 12. september 1980 nedsatte udvalg vedrørende sommerhusloven §§ 7 og 7a, 1981, s. 86. Statistisk Årbog for København, Frederiksberg m.m., 1981, s. 245.

Sommerhusbyen -de lange linjer

Ud over løn- og arbejdsvilkår, boligforhold og andre levevilkår blev fritid, ferie og fritidsanvendelse markante sociale markører fra industrikapitalismens gennembrud i midten af det 19. århundrede og i følgende 170 år og dermed også markører for, hvordan denne del af den sociale ulighed i samme periode gjorde sig gældende. Blandt disse markører blev særlige bygninger for sommerophold tidligt særdeles håndgribelige, og havde været det længe. Allerede fra det 17. århundrede havde hovedstadens aristokrati opført sommerresidens- og jagtslotte og siden det københavnske storborgerskab rejst landsteder i Nordsjælland og på Frederiksberg. Op gennem den sidste halvdel af det 19. århundrede tog industrialismens borgerskab denne sommerboligform til sig og omsatte den til et langt mere omfattende byggeri af villaer- og palæer i sommervillabyer ikke alene langs Øresundskysten, men også i eksklusive enklaver andre steder i Danmark.

I det 20. århundredes første halvdel blev det særlig mellemlaget af funktionærer og mindre selvstændige, der kom til at kunne henlægge ferie- og fritid i ofte beskedne huse i de større sommerhusområder, der skød på i det øvrige Nordsjælland og ved Køge Bugt, og udviklede sig til en selvstændig byform: Sommerhusbyen. Indtil efterkrigstidens stigende realløn, kortere arbejdstid, velfærd og privatbilisme for bredere samfundslag igangsatte en viritabel sommerhusbølge, der skyllede indover hele Nordsjælland, ned langs Roskilde Fjord og Hornsherred og videre ud på det øvrige Sjælland, og gjorde sommerhusbyen til et meget synligt element i det åbne landskab og ved kysterne.

En regional udfordring

Sommerhusbyens historie er dermed også historien om, hvorledes industrialismens urbanisering skabte stadig større og flere miljøbelastninger, og vanskeliggjorde en rationel fordeling af bybebyggelserne efter art og funktion. I et stadig større omfang bredte sommerhusbyerne sig således ud i det åbne land og hen til og indover naturskønne eller kystnære områder og spolerede dermed naturværdier på samme tid, som almenhedens lige adgang til og ophold i rekreative områder blev indsnævret eller direkte ødelagt. Med nogle sommerhusbyers efterhånden stadig større helårsbeboelse og dermed overgang fra land til forstad eller satellitby fulgte samtidig behov for bymæssige faciliteter så som forstærket kloakering, bedre veje, mere effektiv forsyning med vand og elektricitet og med tiden også velfærdstilbud- og institutioner.

Samlet en buket af udfordringer, som godt nok i udgangspunktet var lokale, men som med sommerhusbyernes betydelige geografisk udbredelse tidligt blev regionale. En regional udfordring, som den fremvoksende velfærdstat fra slutningen af 30'erne begyndte at regulere og planlægge sig ud af. Først gennem de muligheder, som den udvidede fredningslovgivningen gav mulighed for, siden via zonepålæg, bygnings- og byplanvedtægter og byudviklingsplaner og til sidst gennem de muligheder, som regionsplanlægning og særlovgivning gav.

Historiografi

Sommerhusbyen udgør således et betydeligt urbant fænomen, der rejser centrale spørgsmål om dens samfunds- og kulturhistoriske forudsætninger, bymæssige karakter og samspil mellem byers og urbaniseringens øvrige udvikling, sociale sammensætning og ændringerne heraf og de udfordringer, den genererer i forhold til det åbne land. Spørgsmålet er imidlertid, om og i hvilket omfang disse problematikker er blevet opfanget i dansk og international forskningslitteratur.

Byhistorie er inden for de seneste årtier blevet et betydeligt dansk forskningsområde, og der er for perioden fra midten af det 19. århundrede og i de følgende 170 år leveret betydelige bidrag til afdækning af såvel købstæder og hovedstadens bro- og bykvarterer og disse senere yderdistrikter og forstæder som stationsbyer, hvoraf nogle bliver så store, at de opnår købstadskommunal status. En Ph.d.-afhandling fra 2007 behandler endog såkaldte rurale byer, men hverken i denne eller den øvrige byhistoriske forskning har sommerhusbyen været genstand for nærmere undersøgelser.² Alene tilgrænsende forskningsområder har tangeret dette byfænomen.

Sommerhushistorien

Trods særlig den sidste efterkrigstids danske forskning i arbejderklassens historiske levevilkår, domineres den kultur-, arkitektur- og kunsthistoriske litteratur af redegørelser for særlig borgerskabets bolig-, livstil- og livsformer. En fascination af og interesse for alle afskygninger af minoritetens historie, der også har omfattet hovedstadsoverklassens fritids- og ferieliv og dermed tillige samme borgerskabs sommervillaer – og huse.³

I en dansk kontekst

Selv om der i de seneste år er udgivet betydelige samfundsvidenskabeligt baserede bidrag til forskellige problemstillinger omkring samtidens sommerhusbyggeri og -byer, er litteraturen og den bagvedliggende forskning om det 20. århundredes stadig mere omfattende sommerhusbyer både i hovedstadsmetropolen og i det øvrige land yderst fragmentarisk og ensidig. Så centrale samfundsmæssige udviklingstræk som periodens store sommerhusudstyknings, omfattende sommerhusbyggeri for stadig bredere samfundslag og de bagvedliggende samfundshistoriske forudsætninger er således stort set forbigået.

På nær en kort kulturhistorisk oversigtsfremstilling fra 1997 og et historisk-etnografisk værk fra 2017, der indgående behandler sommerhusområderne i det vestlige Limfjords-område i mellem- og efterkrigstiden, en tendens, der tydeligt afspejler sig i den arkitektur- og byplanhistoriske, ofte kultursociologisk vinklede, litteratur, der udgør de eneste bidrag til sommerhusenes og -byernes danske historie.⁴ I hovedsagen drejer det sig om to numre i skriftserien fra Byplanhistoriske Skrifter og hovedværket om sommerlandets arkitektur, der med Nan Dahlkild som redaktør og hovedbidragsyder udkom 2018.⁵ Over 35 sider giver værket ganske vist en, i øvrigt stærkt arkitekturhistorisk præget, behandling af de bygningsmæssige rammer for de brede samfundslags ferie- og fritidsliv i form af kolonihaver, lejrspots- og campingpladser, vandrehjem, Dansk Folkeferies feriehytter og 30'ernes bygningsanlæg omkring Bellevue i Klampenborg. Men hovedparten, tre fjerdedele, af værket er helliget borgerskabets og andre velbjærgede samfundslags badhoteller, kurbaneanstalter og minoritet af prætentløse arkitekteregnede sommervillaer og -huse både fra den sidste halvdel af 1800-tallet og det 20. århundrede.

Århundredets stadig mere omsiggribende sommerhusbyggeri og dets egenart, karakter, beboere, ejere, samfundsmæssige baggrund og bivirkninger er dermed kun berørt perifært i værket. Udover kortfattet omtale af de af mellemkrigstidens og 40'ernes store antal mindre sommerhuse, der rejstes samtidig med mindretallet af særdeles velbeskrevne arkitektsommerhuse, indskrænker Dahlkild sig til blot til at konstatere, at det i perioden blev arbejdere og håndværkere, der som selvbyggere tegnede tidens nye sommerhusbyer; bl.a. ved Køge Bugt. Ofte kendetegnet af primitive sommerhusbebyggelser opført af genbrugsmateriale eller i form af ombygget urangeret sporvogns- eller jernbanemateriel.⁶ På grundlag af den offentlige statistik fastlægger Dahlkild, at der i 1945 i hele landets ikke var opført mere end 4.180 sommerhuse. En ansættelse, der i øvrigt står i skærende kontrast til de i 1950 opførte 40-50.000 sommerhuse, som fremgår Arne Gaardmands hovedværk om dansk byplanlægning fra 2016, eller de 27.000, som sommerhusantallet samme år ansættes til i turismelitteraturen.⁷

Efterkrigstiden ses, alene over elve sider, i det af Dahlkild redigerede værk som eksponent for et sommerhusboom, hvorved der opstod sommerhusparcelkvarterer eller sommerhuslandskaber, og antallet af sommerhuse øgedes fra de 4.180 i 1945 til 101.733 i 1965. En ekstremt vækst i antal sommerhus på i gennemsnit 116,7 procent pr. år, hvilket bør vække til eftertanke, idet samme vækst i de følgende to tyveårsperioder efter værkets angivelser alene udgør henholdsvis 3,9 og 1,1 procent. pr. år. Et boom, som værket ser som et resultat af masseudstyknings, der kommer til at lægge sig lag på lag uden om eksisterende sommerhusbyer ellers gennemføres på bar mark. Udstykninger, der efterfølgende bliver bebygget af parcelhuslignende arkitekttegnede eller industrielt masseproducerede typesommerhuse med samme udstyr som helårsboligen og isoleres så, de kan anvendes året rundt. Sommerhuset bliver derved, som Dahlkild ser det, til et fritidshus udlagt i parcelhuslignende stereotype kvarterer fjernt fra kystnære områder og rammen for et fritidsliv, som får samme karakter som "hjemme".⁸

I et internationalt perspektiv

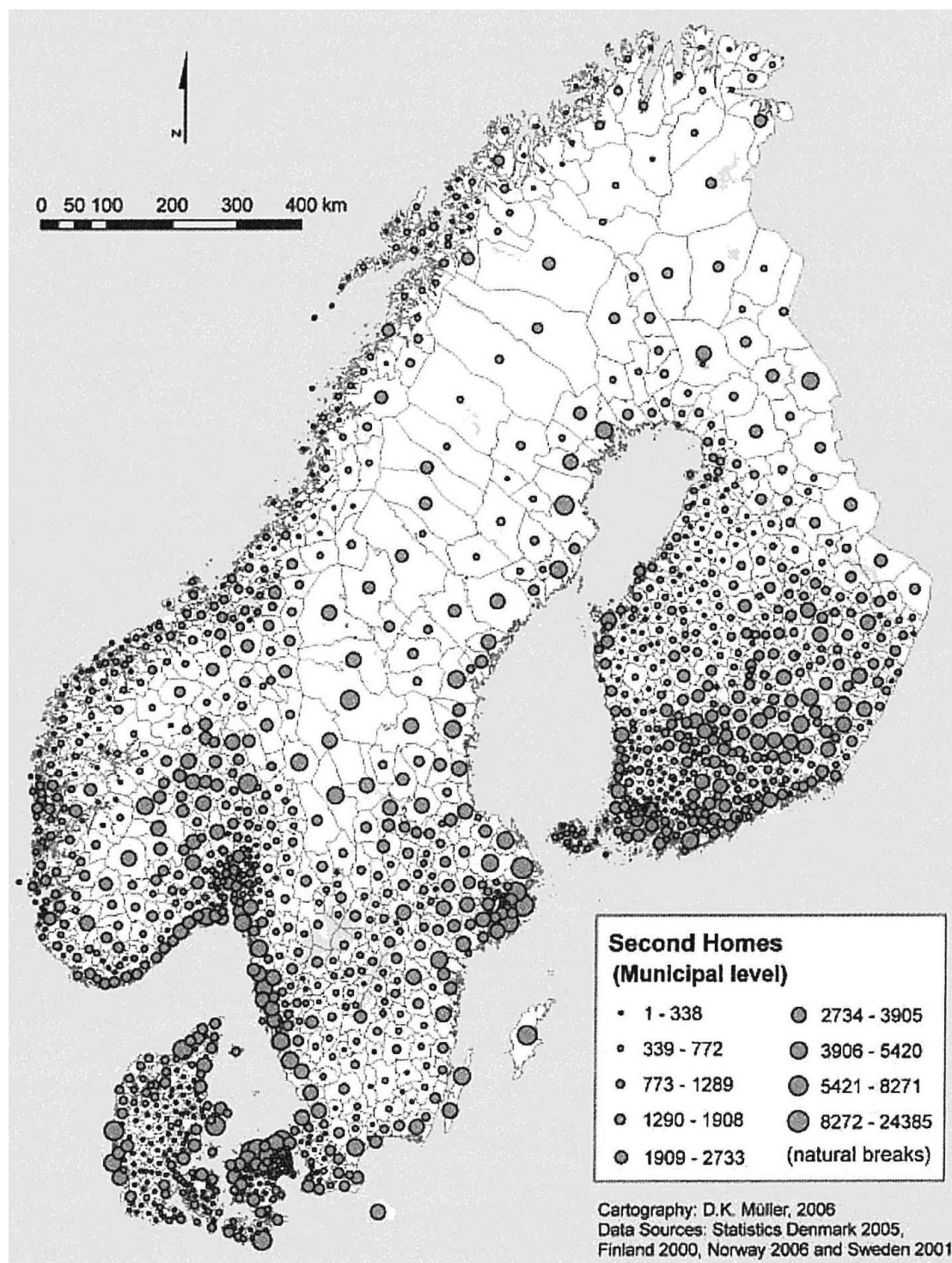
Også i den internationale historiske forskningslitteratur har sommerhusbyggeri- og liv længe påkaldt sig mindre interesse. Ikke desto mindre har fænomenet fået mere opmærksomhed i den samfundsvidenskabelige forskning og i særlig grad i den traditionelle boligforskning og forskning i turisme og fritid.⁹ Selv om den internationale turismeforskningen har belyst både vesteuropæiske og nordamerikanske sommerhusbyggeri og- livformer ud fra denne forholdsvis snævre tilgang og det samtidig meget brede koncept, som "Second Homes" udgør, har den på grundlag af sekundærlitteratur i nogle tilfælde sat sommerhusbyggeriet ind i en kortfattet historisk kontekst.¹⁰

Set i et internationalt perspektiv er sommerhusbyggeri- og liv således blevet set som et fænomen, som i særlig grad har fundet stor udbredelse i Skandinavien og her som konsekvens af den urbanisering, som følger af industrialismen. F.eks. i Sverige, hvor anløbspladserne for dampskibsruter i den stockholmske skærgård omkring århundredskiftet giver anledning til opførelses af såkaldte "grosshandlarvilløer". Sommervillaer, hvor byens højborgerskab har udlevet ferie- og fritidslivet i snævre overklasseenklaver. En sommerbolig og- livform, som i den såkaldte "sportstugerörelsen" i mellemkrigstiden kopieres af det urbane mellemlag i form af et større antal mere simple og rustikke sommerhuse i udkanten af det hastligt voksende Stockholm.

En proces, der bliver signifikant forstærket i efterkrigstiden ikke blot i den stockholmske byregion, men også omkring andre storbyer, hvor sommerhusområderne lokaliseres til disses kyststrækninger både ved Østersøen, Kattegat, Skagerrak og i nogen grad Den botniske Bugt. På samme tid følger betydelige sommerhusområder ved de store svenske indlandssøer og i nogen grad i bjergområderne i Dalarne og Norrland. Herudover overgår på samme tid et

meget betydeligt antal tidligere smålandbrug i det svenske indland til sommerbeboelse. I Nordskåne og Småland til en betydelig dansk fritidsbosætning.

Mens sommerhusene i Sverige og Danmark helt overvejende grad privatejes, bliver en betydelig del af samme stillet til rådighed af turistorganisationerne i Norge. Her lokaliseres sommerhusene, i lighed med det øvrige Norden, ved kysterne, men tillige i meget stort omfang til de bagvedliggende bjergegne.

Sommerhuses udredelse i Norden i 2006 (Dieter K. Müller: Second Homes in the Nordic Countries: Between Common Heritage and Exclusive Commodity, Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism, 7:3, 2007, s. 196)

Navnlig privatbilens stadig større udbredelse blandt bredere samfundslag bliver sammen med stigende realindkomster og kortere arbejdstid den afgørende forudsætningen for, at hele Norden særlig i 60' og 70'erne bliver kendetegnet af et boom i sommerhusbyggeriet og en voldsom spredning af dette. Om end sommerhusbyggeriet bliver mindre i de efterfølgende årtier, fører denne udvikling til, at der i 2006 for Nordens i alt 24 mio. indbyggere er mere end 1,5 mio. sommerhuse til rådighed, og at omkring halvdelen af den nordiske befolkning direkte eller gennem familie- og venskabsrelationer har mulighed for ophold i et sommerhus. I gennemsnit i hele Norden med 16 indbyggere pr. sommerhus. Mest udtalt i Finland og Norge med 12 indbyggere pr. sommerhus og mindst i Sverige og Danmark med henholdsvis 19 og 27 indbyggere pr. sommerhus.¹¹

Regulering og planlægning af sommerhusbyggeri og- byer

Synes den foreliggende danske forskningslitteratur om det 20. århundredes danske sommerhusudstyknings- og byggerier at have en signifikant slagside, er behandlingen af de stadig større udfordringer, der følger heraf og de regulerings- og plandispositioner, som offentlige myndigheder træffer i den forbindelse, tillige yderst sparsom.

Danske udfordringer og løsninger

Med afsæt i hovedstads- og købstadskommunernes egne og tidlige byplanmæssige dispositioner og den første byplanlov fra 1925, har den byplanhistoriske litteratur indgående behandlet 1938-byplanloven og navnlig dens administrative implementering. De første egnsplaninitiativer, der bliver taget i mellemkrigstiden og 40'erne, er derimod kun blevet behandlet oversigtsmæssigt, mens de særlige planmæssige udfordringer i forbindelse med tidens sommerhusbyer stort set er uberørt. Dog har undersøgelser af periodens sommerhusbyggeri i den vestlige del af Limfjordsområdet påvist, at kommunerne var yderst tilbageholdende i forhold til at regulere sommerhusbyggeriet og inddrage dette i den byplanlægning, der blev mulig efter byplanloven fra 1938. Alene 1937-naturfredningslovens bestemmelser om en minimumsafstand mellem bebyggelse og kyst- og skovlinje, på henholdsvis 100 og 300 m, synes at have reguleret sommerhusbyggeriet.¹²

For efterkrigstiden behandles hovedlinjen i periodens byplanlægning ganske indgående, mens egns- og regionsplanlægningen blot belyses oversigtsmæssigt. Med den konsekvens, at et af tidens store regionale planudfordringer, som netop sommerhusbyernes stadig større spredning er udtryk for, og de plan- og reguleringsforanstaltninger, der bliver truffet i den anledning, nærmest er forsvindende.

I Arne Gaardmands seneste hovedværk om dansk byplanlægnings udvikling siden 1938 bliver det blot til en kort omtale af det midlertidige stop for udlæg af yderligere sommerhusområder i 1977.¹³ En begivenhed, der indgår i andre byplanhistoriske bidrag sammen med ferie- og fritidscirkulæret fra 1981, som hindrer yderligere sommerhusbyggeri ved kysterne.¹⁴ For så vidt den første efterkrigstidsperiode, tangerer den byplanhistoriske litteratur sommerhusbyggeriets geografiske spredning i forbindelse med en kortfattet omtale af lovgivningen om inder-, mellem- og yderzoner, de senere by- og landzoner, forskellige dispositioner omkring planlægningen af det åbne land og fredningsplanlægningen.¹⁵

Samme resultat opnås tillige i en Ph.d.-afhandlingen fra RUC fra 2002 om kystlandskabet og dets forvaltning. Afhandlingen redegør dog for bygningslovgivningens forandringer siden slutningen af 1850'erne, byplanlovenes udvikling siden 1925, den første efterkrigstids frednings- og byreguleringslovgivning og den sidste efterkrigstid planlove og centraladministrative indgreb overfor videre sommerhusbyggeri og benyttelse af sommerhuse. Men det fremgår ikke af afhandlingen, hvorvidt og i hvilket omfang denne stribe reguleringer i det hele taget har gyldighed for sommerhusbyggeri-, byer- og benyttelse, ligesom implementeringen og virkningerne af reguleringer, der netop har relevans for denne problemstilling, helt forbigås.¹⁶

I den historiske litteratur behandles efterkrigstidens regulerings- og planinitiativer i forhold sommerhusbyggeriet alene i værket om sommerhusområderne i den vestlige del af Limfjordsområdet. Her påvises det, hvordan lokale og regionale myndighedsgreb gradvist og særlig i 70'erne får mere styr på sommerhusbysspredningen, hvilket medfører, som det udtrykkes, at "i en lang periode frem til årtusindeskiftet udviklede sommerhuslandskabet sig derfor ikke væsentligt, hverken på landsplan eller ved Limfjorden".¹⁷ Som helhed savnes, der trods dette lokale bidrag større og flere helhedsvurderinger af de udfordringer, som følger af efterkrigstidens sommerhusboom, og indholdet og virkninger af de regulerings- og planinitiativer, som det generer.

Et større, men yderst kortfattet, perspektiv tegnes dog af landsskabsarkitekten Jørgen Primdahl i 2011. Her betegner han den første efterkrigstid, som en periode, hvor det i praksis er "umuligt at sige nej til bebyggelse uden det udløser erstatning til ejeren". Og hvor, "størstedelen af kysterne med sandstrande i baglandet efterhånden er fyldt op med sommerhuse, helt overvejende placeret efter princippet om flest mulige byggegrunde pr. udstykning og i det store hele uden fællesaraer og ordentlige stiforbindelser". På den baggrund konstaterer Primdahl, at Danmark i perioden har "Nordvesteuropas dårligste plansystem", men at "disse elendige forhold blev ændret med planreformen", hvor der "kom mere styr på byvækst og sommerhusudvikling, da regionsplanerne efterhånden primært kom til at omfatte det åbne land".¹⁸ En udvikling, som turismeforskningen ser som afgørende for den langt mindre vækst i nyopførte sommerhuse gennem den sidste efterkrigstid.¹⁹

Et internationalt perspektiv

I modsætning til den danske har den internationale forskningslitteratur ganske indgående behandlet de udfordringer, som sommerhusbyerne skaber i efterkrigstidens Vesteuropa og Nordamerika. Nogle bidrag har således påvist, hvorledes nogle politikere, planlæggere og økonomer i samtiden ser tidens sommerhusboom som udtryk for en naturlig selvvalgt og individuel fritidsbesætningsform, der samtidig giver et økonomisk og socialt løft til kriseramte rurale områder, mens andre, blandt disse meningsdannerede, på samme tid i stigende grad stiller sig kritisk over de stadig større sommerhusbyer. I nogle tilfælde bliver de set som udtryk for en tiltagende samfundsulighed i betragtning af, at betydelige befolkningsgrupper på samme tid som sommerhusboommet er hjemløse eller bebor dårlige og nedslidte bylejligheder. I andre tilfælde sættes der fokus på sommerhusbyernes ødelæggelser af det åbne land og kystområder eller ubalancen mellem den individuelle fritidsbosætning, som sommerhuset udgør, og almenhedens adgang til de kyst- og naturområder, som sommerhusbyerne i stadig større omfang lægger beslag på.

En kritisk ubalance, der i Sverige indebærer, at sommerhusbyer allerede i 30'erne indgår i egnsplanlægningen for Stockholm-metropolen, og at efterkrigstidens nye regionsplaner forbyder videre sommerhusbyggeri i den svenske hovedstadsmetropol. Regionsplanmæssige dispositioner, der tillige kommer til at omfatte Sveriges to øvrige byregioner, og uden for disse i det øvrige land medfører, at lokal og regional planlægning principielt prioriterer opretholdelse af landsskabets rekreative og naturgivne værdi over tilvejebringelse af sommerhuse, og implementerer princippet gennem: Friholdelse af betydelig kystområde ved have, søer og elve og bjergegne for sommerhusbebyggelser og en samtidig integration af disse i særligt udlagte delområder i andre dele af de svenske naturområder.

Områder, hvor kun en tredjedel må bebygges med sommerhuse, mens de resterende dele inddrages til større fælles rekreative arealer og servicefaciliteter for dagligvareindkøb, idrætsanlæg m.m. Hertil kommer, at den svenske planlægning søger at tilvejebringe arealmæssige rammer for de campingpladser, den hytteudlejning og de andre friluftssressorts, som kan afbøde behovet for udlæg af nye sommerhusbyer. Oveni disse regionale plandispositioner gives der fra centralstatsligt hold på samme tid et generelt forbud mod sommerhusbyggeri nærmere end 300 m fra kyslinjen samtidig med, at der stilles krav om ordentlig spilvandsafledning og affaldshåndtering for at hindre naturforurening fra

sommerhusbyer. Samlet dispositioner fra såvel statslig som regionkommunal side, som søger at sikre den almene rekreative adgang til og bevaring af det svenske landskab samtidig med en planmæssig indpasning af nødvendigt nyt sommerhusbyggeri i dette.

På dansk grund hæfter den internationale forskning sig ved den inddæmning af sommerhusbyerne, der opnås gennem 60'ernes statslige fredningsplaner og særlig 70' - og 80'ernes amtskommunale regionsplanlægning, der med et vist efterslæb kommer til at rumme de samme planinstrumenter i forhold til sommerhusbyer som i Sverige. Selv om sommerhusudfordringen løses mere fragmenteret og på samme tid af flere myndigheder Norge, fremstår den skandinaviske håndtering af sommerhusbyernes stadig større udbredelse i den internationale litteratur således som den mest vidtgående og progressive i Vesteuropa og ikke mindst i forhold til Nordamerika.

I skarp kontrast til USA, hvor plan- og reguleringsmæssige indgreb i efterkrigstiden bliver mindst udtalte, med det resultat, at vidtstrakte landskabsområder nærmest planløs belægges med de meget forskelligartede former for fritidsbosætningsformer og anden primitiv mere eller mindre helårsbosætning, som kendetegner Nordamerika. I det øvrige Vesteuropa konstaterer den internationale forskning ganske vist, at der ikke i efterkrigstiden fra centralstatsligt hold formuleres en politisk linje i forhold til udbredelse af sommerhusbyer i kontinentets enkelte nationalstater. Men påpeger til gengæld, at de særlige problemstillinger, der knytter sig til fritidsbosætningen her i overvejende grad løses af lokale myndigheders reguleringer og de forskelligartede lokale og almene planbeføjelser, der er tillagt disse. Mest udtalt og gennemgribende i Storbritannien, hvor efterkrigstidens nye sommerhusbebyggelse isoleres til særlige ferielandsbyer.²⁰

Kapitel 2

Problemstilling

På nær enkelte undtagelser fremstår den eksisterende forskningslitteratur om det 20. århundredes sommerhusbyggeri- og byer i såvel hovedstadsmetropolen som det øvrige land som påvist ikke blot med åbenlyse mangler, men er tillige kendetegnet ved ensidig behandling af særlig overklassens arkitektergnede sommerhuse. Det 20. århundredes sommerhusbyggeri- og byer udgør dermed et åbenlyst forsømt forskningsområde.

Formål

I lyset af den meget betydelige rolle, som sommerhuset fik for store samfundsgruppers fritid- og ferieliv i det 20. århundrede og på baggrund af sommerhusbyernes stærke udbredelse, særlige karakter, funktionalitet og afledte regionale udfordringer i hovedstadsmetropolen, tages disse problemstillinger på et byhistorisk grundlag op til nærmere analyse i den foreliggende bog.

Med afsæt i først det københavnske aristokratiets og storborgerskabs sommerslotte og landsteder i perioden frem til midten af det 19. århundrede og de byenklaver af sommervillaer- og palæer, som hovedstadsborgerskabet efterfølgende står bag op til tiden omkring første verdenskrig, har bogen således til formål at:

- A. afdække forudsætningerne for mellemkrigstidens, 40'ernes og efterkrigstidens, perioden 1918-1990, sommerhusbyer i hovedstadsmetropolen
- B. belyse dannelsen, udbredelsen og karakteren af sommerhusbyer i hovedstadsmetropolen i mellemkrigstiden, 40'erne og efterkrigstiden.
- C. klarlægge de regionale udfordringer, der følger af fremvæksten af stadig større sommerhusbyer i periodens hovedstadsmetropol
- D. afdække de virkemidler, som statslige og kommunale myndigheder i samme periode tager i anvendelse for at imødegå disse regionsudfordringer.

Tilgange

Ud fra det angivne formål rejser sig følegnede arbejdsspørgsmål for så vidt den teoretiske og metrodiske tilgang, der er anlagt bag de empirisk-historiske analyser i den henseende:

1. hvilken videnskabsteoretisk tilgang kan der anlægges til analyser i forhold til problemstillingens pkt. A-D
2. hvordan kan sommerhusbyer defineres
3. hvilke samfundsmæssige faktorer kan, på teoretisk grundlag, ses som forudsætninger for sommerhusbydannelser,
4. hvordan kan sommerhusbyers karakter forstås og analyseres på et teoretisk grundlag
5. hvorledes kan sommerhusbyer, på et teoretisk grundlag, ses som interagerende byenheder i en byregion, in casu hovedstadsmetropolen
6. hvilke regionale udfordringerne for et byregions funktion, kan der, på et teoretisk-historiografisk grundlag udskilles som følgevirkninger af sommerhusbyernes på samme tid stadig større udbredelse og interaktion med en sådan byregion, in casu hovedstadsmetropolen
7. hvilke virkemidler kan på et empirisk dokumenteret grundlag antages at være anvendt ved offentlige aktørers inddæmning af regionale udfordringerne, der opstår som følge af sommerhusbyernes stadig større udbredelse og interaktion i en byregion, in casu hovedstadsmetropolen
8. hvilken metodisk tilgang kan der anlægges, og hvilket kildemateriale kan inddrages til empirisk-historisk analyse af problemstillingens pkt. A-D ud fra den efter arbejdsspørgsmål 1-7 anlagte teoretisk-historiografiske tilgang

Kapitel 3

Teoretisk tilgang

I forhold til bogens anlagte problemstilling i Kapitel 2 rejses i samme i arbejdsspørgsmål 1-7 en række teoretiske problemstillinger i forhold til den metrodiske tilgang til de empirisk-historiske analyser ud fra problemstillingens pkt. A-D.

Sommerhusbyen

Som udgangspunkt sætter arbejdsspørgsmål 1-2 fokus på den videnskabsteoretiske tilgang, der kan anlægges til analyser i forhold til problemstillingens pkt. A-D, og en definition af en sommerhusby.

Byforståelse

Ved empirisk-historisk analyse af bydannelser, in casu hovedstadsmetropolens sommerhusbyer, kan der anlægges forskellige historiske, samfundsvidenskabelige og geografiske tilgange. Som ofte baseret på et overordnet mere strukturerende synteseskabende udgangspunkt, som blandt andet den historiske materialisme giver mulighed for. I dens klassiske grundform anses de materielle forhold som det afgørende grundlag for samfundsudviklingen. Denne ses som bestemt af produktivkræfternes karakter -teknologiens art, produktionskapacitet og proteintale for produktion og cirkulation af forskellige typer af varer og services samt arbejdskraftens mængde og kvalifikationer - og et dertil givet produktionsforhold, hvorunder produktionen opretholdes og udvides, omfattende produktionens organisering og bestemt sæt af relationer mellem produktionens aktører, hvor nogle aktører ejer produktionsapparater, teknologien, dens bygninger og jord, og andre udfører produktionen og skaber en samfundsmæssig værditilvækst, som fordeles ulige mellem ejende og arbejde aktører.

Forandringerne i produktivkræfternes karakter vil, efter den historiske materialismens grundform skabe nye produktionsforhold. Hermed opstår nye produktionsmåder, samfundsformationer, der er bestemmende for sociale klasser, levevilkår, statsform, produktionens lokalisering, udnyttelsen og karakteren af landskabet og dets ressourcer, byers omfang, karakter og funktion, kulturliv, filosofi, dannelses af normer og værdier m.m. På dette grundlag opstiller det basale materialistiske historiesyn periodisk forskellige historiske samfundsformationer: Den asiatiske, det gamle Kina og Indien, den antikke, Grækenland og Romerriget, den feudale, middelalder, det 16., 17. 18. og i nogle tilfælde den første del af det 19. århundrede og den kapitalistiske, fra tiden den omkring 1800-1850 og videre frem gennem det 19. og 20. århundrede. Under kapitaliske samfundsformation udvikles muligheder for, at lønarbejderklassen kan tage magten og indføre en socialistisk samfundsformation, der senere munder ud i den kommunistiske med fælleseje og uden klasser.²¹

En altomfattende forståelse af alle historiske samfundsformationer, som dog i forhold til den bagvedliggende klassiske historiske materialisme gennem tiden er blevet nuanceret af bl.a. den strukturalistiske tilgang, som Annales-skolen er udtryk for. Det er her den grundlæggende opfattelse, at de store strukturer kan bruges til at forklare den historiske udvikling. Eksemplificeret ved den franske historiker Fernand Braudel, der i sit synteseskabende værk, "The Mediterranean World in the Age of Philip II", beskriver og forklarer udviklingen i denne region som en strukturalistisk totalhistorie med teoretisk inspiration fra en række nabo-discipliner, som samfundsvidenskab og geografi, og med brug af kvantitative metoder. I værket arbejder Braudel med tre niveauer: Et grundlæggende niveau betegnet "La longue durée", det lange forløb, omfattede de helt basale strukturer i den socioøkonomiske historie, der kun ændres langsomt, et mellemste niveau bestående af kortere, men stadig fundamentale økonomiske konjunkturer. Og et sidste niveau, der udgøres af den korte mere begivenhedspåvirkede overvejende politiske historie.²²

Den historiske udviklingen foregår efter Braudel i forskellige tempi på de tre niveauer, hvor en ændring i det basale niveau får konsekvenser for de øvrige. Selv om Braudels historiesyn således er inspireret af den historiske materialisme, vender han sig mod den underordnede betydning, som den marxistiske materialisme tillægger infrastruktur og den såkaldte overbygning: Statsapparatet, kulturer, ideologier m.m. En divergerende historisk materialistisk opfattelse af statsmagtens handlemuligheder under den kapitalistiske samfundsformation i forhold til den dogmatisk materialistisk historie- og samfundsopfattelse, hvor staten alene skal sikre opretholdelsen af den kapitalistiske samfundsformation, mens den efter et mere pragmatisk materialistisk syn tillægges så meget magt, at den inden for visse rammer afgørende kan ændre så meget ved den given samfundsformation, at den får en anden karakter. F.eks. de sidste 150 års *longue durée* i Vesteuropa i form af overgang fra en liberalistisk markedsøkonomi til en blandingsøkonomi med velfærdsstatsformer som afgørende samfundsmæssige aktører. Tilsvarende har den mere pragmatisk baserede materialistiske forskning påpeget, hvordan kunstnerisk produktion og idéstrømninger i alle afskygninger ikke blot er udsprunget af den kapitalistiske samfundsformation, men også har udgjort afgørende forudsætninger for en kritisk forståelse og grundlæggende forandringer af dele af denne samfundsformation.

Som overordnet baggrundsdannende og rammesættende udgangspunkt for denne bogs videre empirisk-historiske analyser anlægges en pragmatisk materialistisk historisk og samfundsvidenskabelig tilgang. Sommerhusbydannelsernes forudsætninger, karakter og afledte regionale udfordringer i mellem- og efterkrigstidens hovedstadsmetropol ses således som en funktion af den kapitalistiske samfundsformation, hvis forandringer har været grundlæggende for den danske samfundsudvikling siden midten af det 19. århundrede. Mens velfærdsstatens stadig større aktionsfelt i sammen periode, men også idéstrømninger og teoridannelser inden for by- og regionsplanlægning, naturfredning, trafikforhold, miljøforståelse m.m. anses som afgørende forudsætninger for, at offentlige aktører ved inddæmning af sommerhusbyernes afledte regionale udfordringer ikke automatisk følger, men endog går på tværs af den kapitalistiske samfundsformations grundvilkår.

Definition

Da der i både den danske og internationale forskningslitteratur er varierende forståelse af begreber som sommerhuse, byer i almindelighed og sommerhusområder i særdeleshed, skal disse nærmere defineres og gøres operationelle i forhold til denne bogs videre empirisk-historiske analyser af sommerhusbyer i mellem- og efterkrigstidens hovedstadsmetropol.

Sommerhusdefinition

Selv om mellem- og efterkrigstidens sommerhusbyggeri og - områder i den foreliggende danske litteratur glimtvis ses i samspil med periodens samfundsudvikling, er nærmere analyser af dette særdeles afgørende aspekt fraværende i denne litteratur. End ikke betydningen af et sommerhus er her nærmere fastlagt.²³ Antagelig som følge af en bred skandinavisk nogenlunde klar, men ikke nærmere defineret forståelse af betydningen af et sommerhus i forhold til andre fritidsbosætninger, så som kolonihavehuse, hytter i feriebyer og -centre, campingvogne m.m.

I den internationale forskningslitteratur henregnes sommerhuse blandt såkaldte "Socond Homes". En bred betegnelse, der i forhold de mangeartede europæiske og nordamerikanske fritidsbosætningsformer har givet anledning til flere forsøg på at tilvejebringe en generaliseret forståelse af et sommerhus.²⁴ Af disse anses i J.T. Coopocks klassiske hovedværk om sommerhusområders geografi og demografi fra 1977 briterne Peter Downings og Michael Dowers sommerhusdefinition fra 1973 som mest dækkende, idet et sommerhus af disse forstås som "a property owned or rented on a long lease as the occasional residence of household that usually lives elsewhere" og som Coopock tilføjer "used primarily for outdoor recreation".²⁵ En definition, der lægger sig op af turismeforskningens forståelse af sommerhuse, idet disse efter Gunther Tress i 2002 ses som privatejede bygninger, som i

rurale eller kystnære områder anvendes til et længerevarende boformål i fri- og ferietid for sommerhusejeren, dennes venskabs- og familienetværk og andre, eventuelt lejer, og hvortil disse grupper rejser fra deres faste bopæl.²⁶

Bydefinition

I den internationale byhistoriske forskning er der givet flere og ofte meget brede bydefinitioner. F.eks. den Paul Hohenberg og Lynn Hollen Lees angiver i hovedværket, "The Making of Urban Europe 1000-1994", hvor en by defineres som "at the most basic level, cities are sizeable settlement of people most of whom do not grow food. They depend, therefore, on the surplus created by food growers elsewhere". Eller Louis Wirth i værket "Urbanism as a Way of Life", hvor han ser en by som, "a relatively large, dens an permanent settlement of heterogeneous individuals". Definitioner, der imidlertid ikke nærmere bestemmer byers forskelligartede øvrige funktioner, karakter eller omfang hverken i en bestemt periode eller over tid.

Funktionel definition

Mens byer på dansk grund i førindustriel tid overvejende har været funktionelt defineret som købstæder med særlige funktioner i forhold til et ruralt opland og med specifikke byerhverv, handel, håndværk og begrænsede former for offentlig service- og administration, fører den urbanisering, der følger af industrikapitalismen fra midten af det 19. århundrede til, at disse byer får yderligere funktioner og nye erhverv så som industri og i større omfang privat og offentlig service- og administrationsvirksomhed, der producerer og leverer varer og tjenester ikke blot til et snævert opland, men også til større regionale områder, til hele landet og udlandet.

Samtidig opstår mere funktionsspecifikke bydannelser: Fiskerlejer med bopæls- og opankring- og produktforædlingsfunktioner for fiskerierhvervet. Stations- og landsbyer med byerhvervsmæssige funktioner for rurale oplande, der ikke bliver dækket af nærmeste købstad. Ladepladser ved kystlinjen med ind- og udskibningsfunktioner for indlandskøbstæder. Forstæder med først boligfunktion i forhold den store by, de er opstået på grundlag af og siden med egentlige erhvervsfunktioner med produktion af varer og tjenester. Og til sidst mindre rurale byer med mere lokale erhvervs- og boligfunktioner og større byer opstået på basis af en eller få store produktionsmæssigt stærkt specialiserede industrivirksomheder, som f.eks. Munkebo, Nordborg på Als og Billund.

Således funktionaliteter, der har været afgørende for forståelse af bymæssighed og kategoriseringen af forskellige bymæssige bebyggelser, og dermed en funktionsbetragtning, der kan overføres til sommerhusområdets særlige bymæssige karakter og funktion.

Byadministrativ og- statistisk definition

Ud over den funktionelle forståelse og typologiske inddeling af danske byer siden midten af det 19. århundrede, er der gennem tiden givet forskellige administrativ-statistiske definitioner af en by. Mens en by før industrialismens gennembrud har udgjort en købstad med eneret på handel og håndværk, sin egen jurisdiktion og sit eget bystyre, ændres disse forhold i årtierne omkring midten af det 19. århundrede. Med næringsfrihedsloven fra 1857, der indfører grundprincipperne for den liberalistiske markedsökonomi, forsvinder denne eneret, mens købstaden efter købstads- og landkommunalanordningen fra tiden omkring 1840 alene forbliver en administrativ kommunalenhed uden for amtskommunerne frem til kommunalreformen i 1970. Jurisdiktionelt bliver købstæderne særstatus dog først ændret efter retsplejeloven, der træder i kraft i 1919.

Selv om købstæderne, såvel de førindustrielle som dem, der oprettes efter midten af det 19. århundrede, helt frem til 1970-kommunalreformen bliver anvendt som definition af en by, og i øvrigt også af hovedstaden, København-Frederiksberg, nødvendiggør den del af urbaniseringen, der sker uden for købstadskommunens grænser og dermed i regulære

landdistrikter en statistisk udvidelse af betydningen af en by. Allerede i 1901 udvider den offentlige statistik vedrørende landdistrikterne bybegrebet med "halvkøbstæder", fiskerbyer, stationsbyer, villabyer og ladepladser, og i 1911 udskilles købstædernes og hovedstadens forstæderne i uden for liggende sognekommuner som en særlig bykategori.

Med mellemkrigstidens og 40'erne forstærkede urbanisering suppleres de hidtidige bykategorier med en ny og i efterkrigstiden med en mere bred statistisk baseret definition af en by eller en bymæssig bebyggelse. Herefter forstået som en sammenhængende bebyggelse på mindst 250 indbyggere med en erhvervsfordeling og en bebyggelse, der adskilte sig fra en landsby. En bydefinition, der, efter en fællesnordisk definition, i den offentlige statistik i 1960 ændres og fastlægger en by til en sammenhængende bebyggelse på mindst 200 indbyggere, hvor afstanden mellem husene ikke overstiger 200 m, med mindre at bebyggelsen brydes af offentlige anlæg, kirkegårde, idrætspladser, erhvervsmæssige anlæg o.l.

Mens den administrative bydefinition siden midten af det 19. århundrede således alene anvender købstaden, eller rettere købstadskommunen, til forståelse af bymæssighed, 1970-kommunalreformen opløser denne administrative forståelse ved landets opdeling i primær- og amtskommuner og de statistiske øvrige bykategorier ikke omfatter sommerhusområder, synes den fællesnordiske statistiske bydefinition som operationel i forhold til bestemmelse af sommerhusområdets bymæssighed.

Sommerhusbydefinition

Mens den byhistoriske forskning ikke hidtil har arbejdet med sommerhusområder som en byform, har den hidtidige danske litteratur om mellem- og efterkrigstidens sommerhusbyggeri uden en egentlig definition af et sommerhus blot set et ikke nærmere angivet antal sommerhuse som et sommerhusområde uden overvejelse om, et sådant kan betragtes som et byområde. Uden nogen form for tilsvarende refleksion over, hvad der kendetegner bymæssighed, karakteriseres efterkrigstidens sommerhusbebyggelser i ovennævnte af Dahlkild redigerede værk således blot som sommerhusparcelkvarterer. En karakteristik, der tilmed er problematisk, da den ikke afspejler sommerhusområdets særlige funktionelle og mere komplekse karakter, og da et kvarter normalt betragtes som en sammenbygget og integreret del af én by: En bydel i én by, en del af en bydel i én by, et bro- eller bykvarter, en bys ydre bydistrikt, eller en forstad til én større by. Et sommerhusområde er med dets fjerne beliggenhed fra en by ikke en del af eller sammenbygget med en by, men interagerer med sin særlige funktionalitet som en byenhed med en eller flere byer i større geografiske oplande.

Mens der således i den foreliggende litteratur ikke er en bymæssig forståelse af et sommerhusområde, kommer Statens Byggeforskningsinstitut allerede i en rapport fra 1970 om 60'ernes sommerhusbebyggelser dog denne forståelse nærmere, idet et sommerhusområde her betragtes som "koncentrationer af fritidsbebyggelser, som udgør en ny form for beboersamfund"..., hvor "husene indgår i en bebyggelsesstruktur, hvor det er økonomisk overkommeligt at gennemføre en lang række foranstaltninger".²⁷ En betragtning, der kombineret med ovenstående definition af sommerhuse og byer ud fra en funktionel og statistisk tilgang muliggør en mere præcis forståelse af et sommerhusområdets bymæssighed.

Med dette afsæt og den fællesnordiske mindstenorm for en bydannelse vil en sommerhusby i mellem- og efterkrigstidens hovedstadsmetropol ved bogens videre empirisk-historiske analyser blive forstået som: En koncentreret bebyggelse med mindst 200 indbyggere, hvor privatejede sommerhuse -der i rurale eller kystnære områder anvendes til længerevarende rekreativt boformål i fri- og ferietid af sommerhusejeren, dennes venskabs- og familienetværk og eventuelle lejere, og hvortil disse grupper rejser fra deres faste bopæl i en by - indgår i en bebyggelsesstruktur, hvor det er økonomisk overkommeligt at gennemføre en lang række foranstaltninger, afstanden mellem sommerhusene ikke overstiger 200 m, med mindre denne afbrydes af offentlige anlæg og idrætspladser, og der i tilknytning til bebyggelsens funktion som fritidsbosætningssted kan opstå visse byerhvervsmæssige funktioner.²⁸

Sommerhusbyens forudsætninger

Med udgangspunkt i den fastlagte definition af en sommerhusby rejser hovedspørgsmål 3 spørgsmålet om, hvilke samfundsmæssige faktorer der må anses som forudsætninger for dannelsen af sommerhusbyer. Da en sommerhusby efter definitionen af en sådan omfatter huse til længerevarende rekreativt ophold i fri- og ferietiden, hvortil sommerhusejeren og venskabs- og familienetværk m.fl. rejser fra disses faste bopæl i en by, ligger det heri implicit, at forudsætningen for sommerhusbyerne må søges i det forhold: Dels at byen må have en karakter, der bevirker, at sommerhusejeren må have et motiv for at søge ud af denne og dermed væk fra sin faste helårsbolig for i rurale og kystnære områder at opnå et længerevarende rekreativt ophold. Dels at sommerhusejeren må have tiltrækkelig med fritid og ferie for at udnytte muligheden for længerevarende ophold i en sommerhusby, og samtidig må have et indkomst- eller formuegrundlag, der muliggør besiddelse af såvel en helårsbolig som en fritidsbolig.

Med dette udgangspunkt vil det med henblik på bogens videre empirisk-historiske analyser af forudsætningerne for hovedstadsmetropolens sommerhusbyer i mellem- og efterkrigstiden, være afgørende på et teoretiske grundlag at afdække: Dels hvorledes industrikapitalismens urbaniseringsprocessen skaber et behov for, en push-faktor, at søge ud af en by i ferie- og fritiden, og hvorledes rurale og kystnære områder samtidig har en særlig tiltrækning i forhold hertil; en pull-faktor. Dels de samfundsmæssige forudsætninger for at større dele af befolkningen kan besidde såvel en helårsbolig som en fritidsbolig. Dels de samfundsmæssige betingelser for opnåelse af ferie- og fritid for større befolkningsgrupper og de fritids- og ferieformer, der knytter sig hertil.

Sommerhusbyen - En udløber af urbaniseringsprocessen

Med industrialismen følger en hidtil uset urbanisering i Danmark, hvor byernes andel af landets samlede befolkning øges fra 20 procent i 1850 til 41 procent i 1916.²⁹ En urbaniseringsproces, der forsætter op gennem den resterende del af den første halvdel af århundredet for at bringe den urbane befolkningsandel op på 49 procent³⁰ ved midten af dette og for yderligere at accelerere i efterkrigstiden, hvorved den bymæssige befolkningsandel af landets folkemængde i 1970 når 79 procent³¹ og i 1990 hele 85 procent.³²

Mens mellem- og efterkrigstidens stadig mere udbredte friluftliv almindeligvis, men uden videre dokumentation, bl.a. er blevet betragtet som reaktion på den urbane livsform, ser den internationale turismeforskning motivet for erhvervelse af et sommerhus som en direkte udløber af periodens urbaniseringsproces. I denne forskning opereres der således i den forbindelse med såkaldte kompensationstester.³³

I den ene antages, at der hersker et modsætningsforhold mellem helårsboligen i tætbebyggede byområder, med begrænsede muligheder for lys og luft og adgang til det åbne land, og sommerhuset i fredelige og rolige landlege omgivelser. Det antages endvidere i denne kompensationstese, at personer og familier i lejeboliger, som oftest i etagebyggeri, ved erhvervelse af et sommerhus søger at skabe sig brugsværdi og social status.

Sommerhuserhvervelsen bliver herved en form for kompensation for uheldsmæssigheder ved helårsboligen i en by, og retter dermed op på det levevilkårsunderskud, som disse uheldsmæssigheder er udtryk for. Motivkomplekser, der understøttes af angloamerikansk litteratur, der påpeger, at industrikapitalismens urbanisering, skaber en bybefolkning med et behov for et idealiseret, men også andet liv i landlege rekreative omgivelser. En ny form for modsætnings- eller afhængighedsforhold mellem by og land, som fra slutningen af det 19. århundrede i særlig grad i det senere industrialiserede og urbaniserede Norden sætter gang i et stadig mere omfattende byggeri af sommervillaer og huse.³⁴

I den anden kompensationstese ses sommerhuset med sin naturnærhed og mulighed for at udleve en anden og mere rustik fritidslivsform som udtryk for en kompensation i forhold den

veludstyrede byhelårsbolig med dens mange tekniske hjælpemidler og indlejrede tvangslivsformer. Et aspekt, der indgår i Jacob Kirkegaard Larsens Ph.d.-afhandling fra 2012, hvor "de rekreative motiver hos ejerne identificeres som en dobbelthed af "hjemlig følelse", repræsenteret ved den genkendelige rutine, og den emotionelle tilknytning, at "at være væk hjemmefra", der omfatter oplevelsen af et skift fra det daglige miljø, som opnås i kraft af afslapning, tid til at være sammen og tæthed til naturen".³⁵

Ud over compensationstesterne bag sommerhuserhvervelse, er det i Coopocks hovedværk blevet påvist, at investeringsmotiver bag sommerhuserhvervelse har haft en meget begrænset betydning i forhold til rekreative motiver og det miljøskift, som et sommerhus giver mulighed for.³⁶ Trods det udtalte rekreative eller kompenserende motiv for sommerhuserhvervelse har den nye forskning dog anført, at dette samtidig kan have været styret af ønsket om opnå et kapitalafkast, hvorved sommerhuset tillige bliver et investeringsobjekt. Heri indgår særlig i Danmark i efterkrigstiden mulighederne af at udleje sommerhuse på en organiseret måde gennem udlejningsbureauer på et udlejningsmarked, der er særdeles lukrativt som følge af et betydeligt udlejningspres genereret af de særlige danske statsborgerskabsbegrænsninger for erhvervelse af et sommerhus.³⁷

Da den mere teoretiserende samfundsvidenskabelige litteratur og turismeforskningen omkring sommerhusproblematikken henlægger investeringsmotivet bag sommerhuserhvervelse til de seneste årtier, vil bogen i de videre analyser af forudsætningerne for hovedstadsmetropolens sommerhusbydannelser i mellem- og efterkrigstid alene inddrage metropolens urbaniseringsgrad, de angivne compensationstester og det beslægtede i Coopocks værks angivne rekreative og miljøforandrende motiv bag sommerhuserhvervelse.

Samfundsøkonomiske udviklingstræk

Som en af de øvrige forudsætninger for mellem- og efterkrigstidens sommerhusbyer indgår den udvikling og de forandringer, samfundsøkonomien undergår i perioden. Sommerhusbyerne må således anses at kræve en tilstrækkelig høj samfundsmæssig indkomstudvikling, der kan muliggøre at større samfundsgrupper opnår et indkomstniveau, som rækker ud over dækningen af udgifterne til de basale livsfornødenheder: Fødevarer, beklædning, bolig, opvarmning og belysning samt betaling af skatter og kontingenter til f.eks. syge- og arbejdsløsheds-kasser.

Efter de samfundsøkonomiske teorier skaber graden af vækst i værdien af den samfundsmæssige produktion, med fradrag af indkøbte råstoffer og den eksporterede produktion og tillæg af importerede varer og tjenester, et samfundsmæssigt rådighedsbeløb, der anvendes til bruttoinvesteringer og indenlandsk konsum i form af offentligt og privat forbrug. Størrelsen af det beløb, der er til rådighed til privat forbrug ses som afgørende for levestandarden og den totale sammensætning af forbruget i et samfund. Med stigning i rådighedsbeløbet og konsumet vil sammensætningen af det private konsum, alt andet lige, forskyde sig således, at den del af privatforbruget, der anvendes til basale livsfornødenheder som fødevarer og beklædning, vil få en faldende andel, mens husleje eller ejendomsprioriteter i første omgang vil opnå en øget og siden en mindre andel af forbruget, samtidig med at varige forbrugsgoder og andet konsum vil opnå en større andel af det samlede forbrug. Da et sommerhus ikke betragtes som en basal livsfornødenhed og ikke indgår som en boligudgift, henregnes det i den økonomiske teori som en del af de varige forbrugsgoder, som tillige omfatter privatbil, indbo, hårde hvidevarer m.m. I det andet privatkonsum indgår ikke-varige forbrugsgoder, f.eks. udenlandsrejser, forlystelser, og andre tjenester.

Mens væksten i produktion, rådighedsbeløb og konsum angiver udviklingen i den samlede samfundsøkonomi, er disse forhold ikke udtryk for, hvordan væksten bliver fordelt på samfundets forskellige grupper. Omfanget og fordelingen af muligheden for erhvervelse af et sommerhus vil, alt andet lige, være afhængig af, hvorledes den samlede samfundsmæssige indkomst fordeler sig over tid i forhold til befolkningens sammensætning for så vidt alder, køn, civilstand, en indkomstskala eller socioøkonomiske grupper. Ligesom indkomstens størrelse

over tid ændrer sammensætningen af forbruget, gør den det tillige i forhold til forbrugssammensætningen blandt forskellige socioøkonomiske grupper. De basale livsforbrugsnødheder udgør således en faldende andel i takt med hustandsindkomstens stigning, mens varige forbrugsgoder, herunder sommerhuse, og andet konsum udgør en stigende andel.

I en blandingsøkonomi som den danske med en velfærdsstaten, der som i mellemkrigs- og efterkrigstiden opnår en stadig større samfundsmæssige placering, bestemmes indkomstfordelingen, alt andet lige, af en primær og sekundære værdifordeling. Den primære værdifordeling tilvejebringes, alt andet lige, allerede fra tiden efter århundredskiftet inden for de rammer, som udgøres af et stærkt organiseret arbejdsmarked med et aftalesystem af hovedaftaler og overenskomster og statslige reguleringsinstitutioner – og instrumenter: Arbejdsret, forligsinstitution, tunge voldgift og indkomstpolitiske indgreb.

Med velfærdsstatens stadig større andel af den samfundsmæssige produktionsværdi og beskæftigelse, får den op gennem perioden en stadig stærkere sekundær værdifordelende funktion i form af: Statsformens progressive indkomstskattesystem og ejendoms- og formuebeskatning, hvis midler, alt andet lige, anvendes til offentlig forbrug og investeringer: Velfærdsystemets ydelses- og institutionstilbud og de goder, der følger af det offentliges tilvejebringelse af vej-, havne- og kollektivtrafikanlæg, forsyningsværker og- linjer, post-tele, erhvervsstøtteordninger, plandispositioner af hensyn til bolig- og erhvervsarealanvendelse og imødegåelse af byspredning, arbejds- og naturmiljøregulering m.m.³⁸

Den primær- og sekundære værdifordeling, der finder sted på det organiserede arbejdsmarked og gennem velfærdsstaten, vil, alt andet lige, være til gavn for grupper med relativt lavere indkomster, hvorved varige forbrugsgoder og ikke-varige forbrugsgoder kommer til at indgå med en relativt større andel i disse gruppers forbrugssammensætning. Spørgsmålet er imidlertid, med hvilken vægt sommerhuserhvervelse indgår i disse indkomstgruppers forbrug af varige og ikke-varige forbrugsgoder. Heri indgår vægtningen dels i forhold til behovet for andre varige forbrugsgoder, hvor privatbil, indbo, hårde hvidevarer m.m., alt andet lige, har en højere prioritet, dels mellem forbrug af varige og ikke-varige forbrugsgoder, hvori mere sociologisk forhold gør sig gældende. Ved faldende social status påviser sociologien således en højere grad af kortsigtet behovstilfredsstillelse, hvor ikke-varige forbrugsgoder prioriteres højere end varige.³⁹

Med udgangspunkt i de anførte basale samfundsfaglige betragtninger vil bogens videre empirisk-historiske analyser af forudsætningerne for mellem- og efterkrigstidens sommerhusbyer i hovedstadsmetropolen omfatte hovedtræk ved periodens økonomiske vækst og forandringer i rådighedsbeløbet, konsumets omfang, forbrugssammensætningen og indkomstens fordeling på socioøkonomiske grupper eller en indkomstskala.

Fritid og ferie

Som en afgørende forudsætning for dannelsen af mellem- og efterkrigstidens sommerhusbyer er selvsagt, at en betydelig del af befolkningen har en tilstrækkelig fri- og ferietid til at udnytte det rekreative gode, som sommerhusbesiddelsen udgør.⁴⁰ Mens selvstændigt erhvervsdrivende som følge af ejerskab til produktionsmidlerne, alt andet lige, selv kan bestemme omfanget af egen fri- og ferietid, fastsættes hovedparten af lønmodtagernes arbejdsfritid og lønindkomst i en blandingsøkonomi som den danske indenfor for de førnævnte rammer, som udgøres af det stærkt organiserede arbejdsmarked med dets aftalesystem samt direkte velfærdsstatslig regulering.

Omfanget af lønmodtagernes ferie- og fritid kan dog isoleret set ikke betragtes som en af hovedforudsætning for denne samfundsgruppes sommerhuserhvervelse, idet der med den øgede arbejdsfrie tid op gennem det 20. århundrede via det private initiativ og velfærdsstaten tilvejebringes en stadig større buket af fritid- og ferietilbud, hvori også muligheden for andre former for rekreativt fritids- og friluftsliv indgår. På den baggrund vil bogen til afdækning af

forudsætningerne for hovedstadsmetropolens sommerhusbyer i mellem- og efterkrigstid ikke blot analysere forandringerne i omfanget af lønmodtagerbefolkningens fri- og ferietid, men også periodens samlede fritids- og ferietilbud og hvilke sociale forskelle, der kommer til at gøre sig gældende for så vidt omfanget af den arbejdsfri tid og anvendelsen af denne.

I den forbindelse er det samtidig afgørende at afdække de værdier, der ud over de ovenfor anførte naturrekreative og kompenserende knytter sig til sommerhuserhvervelse og-besiddelse i forhold til andre former for fritids- og ferieanvendelse. Da et sommerhus som boform må betragtes som en primær eller sekundær fritidshavebolig, et hus med tilhørende have, er det således af betydning for analyser af forudsætningerne for sommerhusbyernes udbredelse i mellem- og efterkrigstid at afklare de særlige værdier, der i perioden knytter sig til haveboliger, enfamilies-, række-, sommer- og kolonihavehuse, i forhold til andre boformer og familiestrukturen.

Analytiske implikationer

Ud fra ovenstående teoretiske overvejelser for så vidt bogens videre empirisk-historiske analyser af samfundsmæssige forudsætninger for mellem- og efterkrigstidens sommerhusbydannelse i hovedstadsmetropolen vil disse omfatte:

- hovedstadsmetropolens urbaniseringsproces i perioden og motiver for sommerhuserhvervelse, der udspringer heraf
- samfundsmæssige forhold, der i perioden muliggør sommerhuserhvervelse i et større omfang
- periodens omfang af ferie- og fritid, ferie- og fritidsanvendelsen og de særlige værdier, der knytter sig til haveboliger, in casu sommerhuse

Sommerhusbyens karakter

I forlængelse af den teoretiske tilgang til analyser af samfundsmæssige forudsætninger for dannelsen af sommerhusbyer i mellem- og efterkrigstidens hovedstadsmetropol, sætter arbejdsspørgsmål 4 fokus på, hvordan karakteren af de i perioden opståede sommerhusbyer kan analyseres ud fra mere teoretiske betragtninger. Med bogens definition af en sommerhusby er en række grundlæggende elementer i dens karakter dog allerede givet på forhånd.

Lokalisering og funktion

Sommerhusbyen er således beliggende i rurale eller kystnære områder, opstået på bar mark eller i tilknytning til en mindre bebyggelse, en landsby eller et fiskerleje, og med større eller mindre afstande adskilt fra andre byer: Nærmest liggende: I hovedsagen fiskerlejer, ladepladser, og stations-, landevejs- eller landsbyer af forskellig størrelse. Fjernere liggende: Større købstæder eller bymæssigt bebyggede del af en byregion, hvorfra sommerhusejerne og-benytterne over større eller mindre afstande må befordre sig for at benytte sommerhusbyens hovedfunktion som: Bosted for længerevarende rekreative ferie- og fritidsophold.

Ud over den stærke lokaliseringsfaktor, som nærheden til kyststrækninger og andre naturområder udgør, må befordringsaspektet indebære, at den til sommerhusbyerne førende trafikale infrastruktur samtidig må anses at have afgørende betydning for disses nærmere geografiske og tidsmæssige lokalisering.⁴¹ Afstanden til særlig jernbane- rutelinjer og i nogen grad også linjeføringer og karakteren af forbindende biveje til større landeveje må således i den første del af perioden betragtes som en medvirkende faktor bag lokaliseringen af de første sommerhusbyer. Med disses udbygning og privatbilens større udbredelse som befordringsmiddel for stadig bredere befolkningslag får jernbane- og ruteforbindingerne i den sidste del af perioden stadig mindre betydning for de nye sommerhusbyer, der bliver lokaliseret i fjernere regionale områder, hvor linjeføringer og karakteren af forbindende lande-

og biveje i højere grad bliver en medvirkende trafikale faktor bag den nærmere lokalisering af disse somerhusdannelser.

Trafikale forhold, der tillige må anses af betydning for, at sommerhusbyer i første omgang lokaliseres i nærheden af eller med relativ kort afstand til eksisterende byer, fiskerlejer eller landsbyer, hvor sommerbeboerne kan foretage indkøb af dagligvarer, og hvorfra forskellige former for tjenesteydelser rekvireres. Større sammenhængende sommerhusbydannelser med større afstande til bymæssige bebyggelser må samtidig anses for tidligt at have kunnet danne grundlag for egentlige bymæssige funktioner i form af dagligvareforretninger.

I takt med eksisterende sommerhusbyers vækst og dannelsen af nye større sommerhusbyer med regionalt fjernere beliggenhed, vil disse få et sådan volumen og en afstand til bymæssige funktioner, at der her må anses at være forretningsmæssigt grundlag for egentlig detailhandel og andre servicefunktioner. Større sommerhusbyer har således i en lang årrække haft en eller flere dagligvareforretning, mens der ved meget vidtstrakte sommerhusbybælter, som f.eks. på Falsters østkyst, relativt tidligt er opstået egentlige centre med såvel supermarkeder, andre detailforretninger, restauranter, og udskænkingssteder som håndværksvirksomheder og tankstationer.⁴²

Bystruktur

I bogens definition af en sommerhusby indgår desuden, at denne har form af en koncentreret bebyggelse med mindst 200 indbyggere og med en bebyggelsesstruktur, hvor det er økonomisk overkommeligt at gennemføre en lang række foranstaltninger og afstanden mellem sommerhusene ikke overstiger 200 m. Disse træk må dog suppleres med række andre elementer, der må forventes at indgå i sommerhusbyers bystruktur. Ved analyser af småbyers bebyggelsesstruktur lægges i fornævnte Ph.d.-afhandling fra 2007 om rurale byer i Danmark således ikke alene vægt på bebyggelsens størrelse og koncentration i form af afstand mellem enkeltbygninger, men også på dens funktion samt gadernes placering og dannelsesforløb.⁴³

Bebyggelsessammensætning og- struktur

Ud over den sommerboligbebyggelse, der udgør grundlaget for sommerhusbyens bymæssige funktion, må dens bebyggelsessammensætning forventes på et tidspunkt tillige at omfatte bebyggelser for tilknyttede erhvervsmæssige servicefunktioner, offentlige forsyningsanlæg, fællesarealer, idrætspladser m.m. Sommerhusbyens udbredelse i forhold til kyst- og naturområder, der primært er styrende for dens lokalisering i det omgivne åbne landskab, må sammen med den indbyrdes fordelingen af disse bebyggelsesarter, forsyningsanlæg, offentlig tilgængelige arealer og bebyggelsesstyrende vejudlæg betragtes som de afgørende elementer i dennes bystruktur.

En struktur, der undergår forandringer ved yderlige bebyggelsesmæssig tilvækst. Ved store byers spredning over større områder, bl.a. i hovedstadsmetropolen, har byspredningen fået karakter først af en regional planløs dannelse af koncentriske forstadslag omkring centralbyen, i casu hovedstadsmetropolen selve hovedstaden, og senere herfra regionalt planlagte udløbende radiale forstadsbånd og afgrænsede bydannelser længere ude i metropolens opland. Idet omkostninger til udlæg af veje, forsynings- og spildevandslinjeføringer bliver mindre ved en koncentreret og lagvis bebyggelsesspredning, må en i mindre målestok tilsvarende koncentrisk byspredning over tid forventes at udgå fra de første sommerhusbebyggelser direkte ud til de attraktive kyst- og naturområder såvel uden om eksisterende som ved stærkt ekspanderende nye sommerhusbydannelser. Med mindre offentlige myndigheders lokale eller regionale plandispositioner angiver andre retningslinjer for sommerhusbyspredningen.

Sommerboligbebyggelsens karakter

Centralt for en bys karakter er de særlige træk, der knytter sig større og dermed dominerende bebyggelser. I sommerhusbyer i alt overvejende grad selve sommerhusbebyggelsen. Til

fastlæggelse af en bebyggelses karakter indgår bygningernes byggetekniske kvaliteter og standarder for bygningernes opfyldes af de funktioner, der er knyttet til disse.

For helårsboligbebyggelser har Socialforskningsinstituttet (SFI) fra midten af 70'erne og i en række af de følgende tiår i de såkaldte levevilkårsundersøgelser opstillet en række minimumsparametre for sådannes karakter i henseende til kvalitet og standard.⁴⁴ Heri indgår boligbygningers modstandsdygtighed i forhold til indtrængning af træk, fugt og kulde, boligernes rummelighed forstået som areal og antal værelser, standard for så vidt eget wc og bad, indlagt koldt og varmt vand, adgang til selvstændigt køkken samt isolerings- og opvarmningsmuligheder i form af centralvarme eller andre opvarmningsformer.⁴⁵

Selv om standarden og kvaliteten af helårsboliger ikke direkte kan sammenlignes med sommerhusboligers, kan disse parametrene overføres til et en konkret karakteristik af en periodens sommerhusboliger og til en forståelse af både samtidige forskelle mellem sommerhusbyers sommerboliger og tidsmæssige forandringer af sommerhusboligernes karakter. Mens parametrene for helårsboligers rummelighed, standard og isolerings- og opvarmningsforhold direkte kan overføres fra SFIs levevilkårsundersøgelser til sommerhuse, kan sommerhusbygningers modstandsdygtighed i forhold til indtrængning af træk, fugt og kulde ses i forhold til disses byggetekniske kvaliteter.

Mål herfor kan være om sommerboligen er en træbygning eller grundmuret og opført på piller, støbt fundament med eller uden kælder, som selvby, af en håndsværksmester med eller uden arkitektbistand eller af et byggefirma. Til et sommerhus standard, og dermed også en sommerhusbys grad af byggemodning, følger sig desuden, om dette har spildevandafledning og om denne sker til en sivebrønd, septiktank eller et fælles kloaksystem, og i hvilket omfang der er kollektiv forsyning med vand og elektricitet.⁴⁶

Sommerhusbyernes sociale strukturer

I den beskedne litteratur om det danske sommerhusbyggeris udvikling er det blevet dokumenteret, at sommerhusene fra 30'erne, op gennem efterkrigstiden og frem til årtierne omkring årtusindeskiftet er blevet kendetegnet ved en sådan stigning i standard, størrelse og bygningsmæssig kvalitet, at de efterhånden kommer på højde med helårsboligernes standard. En konstatering, der også går igen i den samfunds-faglige litteratur og turismeforskningen, hvor det tillige påvises, at sommerhusejerne ikke udgør de mest underprivilegerede, men at det snarere forholder et sig stik modsat.⁴⁷

En social ulighed i besiddelsen af det varige forbrugsgode, som sommerhusbesiddelse udgør, som Statens Byggeforskningsinstitut (SBI) allerede dokumenterer i ovennævnte rapport fra 1970. Heri påvises, at gruppen mellem 50-59 år er mest udbredt blandt sommerhusejerne, tæt fulgt af gruppen mellem 40-49 år, og at ægtepar særlig med børn udgør en særlig stor andel af denne ejergruppe. Nok så afgørende påviser SBI, at halvdelen af sommerhusejerne er placeret i højeste indkomstkklasse og en tredjedel i den næsthøjeste, og at selvstændigt næringsdrivende i byer og overordnede funktionærer er stærkest repræsenteret i sommerhusejergruppen. Omsat til socialgrupper tilhører 70 procent af sommerhusejerne socialgruppe 1-2, mens alene 24 procent af disse er placeret i socialgruppe 3 og de sidste resterende seks procent i socialgruppe 4-5.⁴⁸

En social skæv sammensætning af sommerhusejerne, der understøttes af både værket om det vestlige Limfjordsområdes sommerhusområder og af Arne Gaardmand byplanhistoriske værker, hvor det i begge tilfælde anføres, at det bliver mellemlaget af funktionærer og mindre selvstændige, der dominerer i sommerhusejergruppen i både i mellemkrigstiden, men også i efterkrigstiden. En undersøgelse fra 2009 af bl.a. sommerhusejernes sociale placering, viser endelig, at 70 procent af disse udgøres af selvstændige og funktionærer på højeste og mellemste niveau.⁴⁹

Sociale forskelle i helårsboligers standard og kvalitet er velbeskrevet i både den byhistoriske og bolighistoriske forskning, og understøttes siden midten af 70'erne af SFIs levevilkårsundersøgelser. Heri påvises meget store variationer i helårsboligers form, standard og bygningskvalitet i forhold til beborenes placering i de ovenfor angivne socialgrupper. På samtlige parametre herfor har arbejdere således væsentlig ringere boliglevilkår end funktionærer og selvstændigt erhvervsdrivende, inden for hvilke af de to sidstnævnte grupper levevilkårsundersøgelserne samtidig påviser andre forskelle i boliglevilkårene alt afhængig af funktionærernes og de selvstændiges placering i socialgruppe 1-3.⁵⁰

Mens fastlæggelsen af sommerhusejernes sociale sammensætning i overvejende grad omfatter mere metrodiske problemstillinger, jf. Kapitel 4, rejser spørgsmålet sig om, hvorvidt sådanne sociale forskelle i helårsboliglevilkårene også ses ved sommerhusbebyggelser. Ud fra den foreliggende førnævnte samfundsvidenskabelige litteratur og turismeforskning, må det konstateres, at der er signifikant evidens for en direkte sammenhæng mellem sommerhusbyernes sociale sammensætning og sommerhusenes bygningsmæssige kvaliteter og standard. Et aspekt, der for så vidt helårsboliger på regionalt niveau påvises i den seneste forskning i hovedstadsmetropolens historie. Her dokumenteres således en i mellem- og efterkrigstiden faldende tendens i social status og samtidig i boligernes kvalitet, standard og grad af attraktiv beliggenhed i et halvcirkelslag af forstadsområder uden om hovedstaden fra Øresundskysten i nordøst til Køge Bugt i sydvest.⁵¹ Ud fra denne konstatering må det forventes, at der kan iagttages tilsvarende regionale forskelle i henseende til sammenhængen mellem sommerhusbyers sociale sammensætning og sommerhusbebyggelsers bygningsmæssige kvalitet og standard både på et givet tidspunkt og gennem mellem- og efterkrigstiden.

Analytiske implikationer

Ud fra ovenstående teoretiske overvejelser for så vidt de faktorer, der indgår i sommerhusbyers bymæssige karakter, vil bogens videre empirisk-historiske analyser af karakteren af hovedstadsmetropolens sommerhusbyer i mellem- og efterkrigstid omfatte:

- lokaliseringsfaktorer bag dannelsen af sommerhusbyer, herunder arten og karakteren af sommerhusbyernes opland i henseende til rekreative værdier, bymæssige funktioner samt hertil førende trafiklinjer
- øvrige bymæssige funktioner, der tillægges sommerhusbyer ved siden af disse hovedfunktion som bosted for længerevarende rekreative ferie- og fritidsophold
- sommerhusbyernes bebyggelsessammensætning og- struktur og udbredelse i forhold til tilstødende kyst- og landskabsområder
- arten af den byspredning, der finder sted ved opstående og ekspanderende eksisterende sommerhusbyer
- sommerhusbyernes forsyning med vand, elektricitet og spildevandsafledning
- sommerhusbyernes sociale sammensætning og den byggetekniske kvalitet og standard for disses sommerhusbebyggelser
- forskelle mellem sommerhusbyers i en given periode for så vidt disses sociale sammensætning og sommerhusbebyggelsens byggetekniske kvalitet og standard
- forandringer over tid af såvel sommerhusbyers sociale sammensætning som den byggetekniske kvalitet af og standard i sommerhusbebyggelserne

Sommerhusbyen og regionale udfordringer

Som teoretisk afsæt for empirisk-historiske analyser af de regionale udfordringer, som mellem- og efterkrigstidens sommerhusbyer skaber i hovedstadsmetropolen, jf. arbejdsspørgsmål 6, betragtes denne i APPENDIX I.A. som en funktionel byregion, jf. arbejdsspørgsmål 5.

Sommerhusbyen i byregionen

En betragtning, der er relevant for meget store byer og navnlig netværk af byenheder, byregioner, hvori sommerhusbyer, som i hovedstadsmetropolen, inden for et relativt

begrænset regionalt område er integreret og har tæt interaktion med byregionens netværket af øvrige funktionelt forskelligartede byenheder.

En byregion

Ud fra teorier bag og empirisk dokumentation for karakteren af en byregion fremgår det af APPENDIX I.A., at en byregion udgør et funktionelt sammenhængende og integreret urbant netværk af byenheder, af forskellig størrelse, struktur og funktion, der i et regionalt, nationalt eller globalt områder interagerer på tværs af politisk-administrative og jurisdiktionelle rammer. Herudover kendetegnes en byregion ved: Dels at arbejdskraft, tjenester, varer, kapital og information indgår i interaktionen mellem de funktionelt forskelligartede byenheder i en byregion. Dels at det er denne interaktion af disse faktorer, som binder byenheder sammen i det samlede arbejdsmarkeds-, bolig-, erhvervs- og pendlingsområde, som byregionen udgør. Dels at en byregion er karakteriseret ved en arbejdsdeling mellem dens byenheder.

Endelig fremgår det af APPENDIX I.A., at en byregion er kendetegnet ved forskellige udviklingsfaser: En første fase fra midten af det 19. århundrede, hvor beslutninger og kapitalstrømme fra byregionens centrum, den oprindelige forindustrielle by, der som udgangspunkt har omfattet alle bymæssige funktioner, efterhånden som industrialiseringens urbanisering slår igennem, skaber en byregion med koncentriske lagvise zoner, byenheder eller bydele, der har forskellige funktioner i byregionen og indgår i en interaktion med hinanden og dennes centrum, som efterhånden udvikler sig til et center, der fungerer som et centralt forretningsdistrikt, eller et city, med centralt styrende kommercielle, administrative og kulturelle funktioner for hele byregionen. En anden fase i den første halvdel af det 20. århundrede, hvor stigende ejendomspriser og en forandret industrilokalisering skaber forstadsindustrier i den yderste koncentriske forstadszone, der sammen med de indre og ældre zoner og selve byregionens center kommer til at udgøre dennes centrale del, centralbyen, uden om hvilken nye forstæder eller sværindustrielle enklaver opstår.

Og endelig en tredje fase i den sidste halvdel af det 20. århundrede, hvor industrialismens forstærkede urbanisering genererer forskellige nye kerner, byenheder, med hver sin funktion. Først i den indre del af byregionen, centralbyen, der med forskellige kerner, forskellige byenheder eller bydele, efterhånden udvikler sig et nyt og større center, og siden uden om denne andre kerner: Nye forstæder, eller satellitbyer, der enten kan have karakter af rene boligforstæder eller forstæder, hvortil også industrivirksomheder lokaliseres. Forstæder, der efterhånden også får deres egne finansielle og kommercielle centre, mens det indre center i centralbyen yderligere styrker sin position som hjemsted for finansiell og administrativ virksomhed, hoteller, restauranter, specialforretninger og specialiserede services og yderligere breder sig i selve centralbyen.

Hovedstadsmetropolen

Med afsæt i den foreliggende historiske forskningslitteratur genkendes i den danske hovedstadsmetropols udvikling i hele perioden fra midten af det 19. århundrede en række af de centrale træk, der indgår i teorier bag og den empiriske dokumentation for karakteren af en byregion.⁵² Det danske hovedstadsområde ses således i perioden at udvikle sig fra et forindustrielt fæstningsindespærret København med 130.000 indbyggere og et ruralt opland i midten af det 19. århundrede til en hovedstadsmetropol, der i slutningen af det 20. århundrede består af mere end 1,7 mio. indbyggere og har fået karakter af en byregion omfattende et stadig større antal interagerende funktionelt forskelligartede byenheder.

I denne proces ses interaktionen mellem byregionens funktionelt forskelligartede byenheder i hovedstadsmetropolen at omfatte: Dels de produktionsfaktorer, som udgøres af den privat og offentligt ansatte arbejdskraft og den privat og offentligt ejede realkapital, så som bygninger, anlæg, maskiner, materialer og jord. Dels produktionsresultatet af disse produktionsfaktoreres samspil: Varer og tjenester. En interaktion, der fra midten af det 19. århundrede og frem til starten af det følgende bevirker, at Københavns indre forindustrielle bydel i stigende omfang

kommer til varetage administrativ- og servicemæssig virksomhed, mens industri og nye boligområder lokaliseres til de uden om koncentrisk dannede byenheder på de københavnske og frederiksbergske bro- og bykvarterer uden hvilke, der lægger sig et første lag af boligforstæder.

En tidlig hovedstadsmetropol, der op gennem den første halvdel af det 20. århundrede udvides i takt med, at hovedstadens, Københavns-Frederiksbergs, yderdistrikter udbygges med nye byenheder med bolig- og industriområder, og det omliggende koncentriske lag af boligforstæder får en stadig større udbredelse. En hovedstadsmetropol, der i den sidste halvdel af århundredet foreløbig udbygges i form af en endelig udbygning det koncentrisk forstads- og fra dette udgående radiale forstadsbånd, der siden vokser sammen med købstadsringens købstæder, som sammen med omliggende pendlersatellitbyer integreres i hovedstadsmetropolen. Mens hovedstaden i stadig større omfang afindustrialiseres og affolkes og erhvervsmæssigt baseres på administrativ og serviceproducerende virksomhed, lokaliseres industrien til forstæderne og købstadsringen dog således, at særlig de nordlige forstæder forbliver boligforstæder.

Hovedstadsmetropolens sommerhusbyer

Selv om de teoretiske og empirisk tilgange til forståelse af en byregion, in casu hovedstadsmetropolen, ikke har placeret sommerhusbyer i denne sammenhæng, bliver disse, ud fra de træk ved sommerhusbyer, der på grundlag arbejdsopgørelse 1-4 kan udledes i henseende til disses forudsætninger, bymæssige funktion og krater, integreret som byenheder i den byregion, som hovedstadsmetropolen udgør, idet sommerhusbyerne bliver et bosætningssted for en del af arbejdskraften i ferie- og fritidsperioder. Af betydning for fastholdelse af denne arbejdskrafts produktionsevne og udvidelse af samme med de almene fysiske og intellektuelle kvalifikationer, der opnås ved rekreativt ophold i og iagttagelser af natur- og kulturlandskaber. En bymæssig funktionalitet, som bliver bærende for borgerskabets enklaver af sommervillaer i den sidste del af det 19. århundrede og de stadig mere udbredte sommerhusbyer i det følgende århundrede.

Sommerhusbyer, der i nogle tilfælde allerede fra mellemkrigstiden samtidig bliver så store og ligger i så lang afstand fra hidtidige bymæssige bebyggelser, at de danner grundlag for stedlig erhvervsvirksomhed inden for detailhandel og bygge- og anlægssektoren.

Erhvervsvirksomhed, der medfører, at sommerhusbyerne ikke blot interagerer med hovedstadsmetropolens øvrige funktionelt forskelligartede byenheder som en del af arbejdskraftens ferie- og fritidsbosætningssted, men også med anden arbejdskraft, varer og tjenester.

Regionsudfordringen

Med anvendelse af byregionstilgangen, åbnes der for en teoretisk tilgang til empirisk-historiske analyser af, hvilke regionale udfordringer, jf. arbejdsopgørelse 6, der for en byregion, in casu hovedstadsmetropolen, i mellem- og efterkrigstiden, opstår som følge af virkninger af sommerhusbyers på samme tid stadig større geografiske udbredelse og interaktion med byregionens øvrige funktionelt forskelligartede byenheder.

Regionale rammebetingelser og udfordringer

I den forbindelse betragtes regionale udfordringer, som forhold der lægger sig i vejen for basale regionale rammebetingelser for hovedstadsmetropolens optimale funktion som en byregion. Forstået som såvel de mest optimale betingelser for interaktionen mellem hovedstadsmetropolens funktionelt forskelligartede byenheder som de rammer for disse betingelser, som velfærdsstatens regionale aktionsfelt sætte af hensyn til skikrig af den økonomiske vækst, der er forudsætningen for statsformen og dens socialt sikrende og omfordelende velfærdssystem, jf. tekstboks.

Arbejdskraft

For at den ene produktionsfaktor, den privat og offentlig ansatte arbejdskraft, funktionelt mest optimalt kan indgå i interaktionen mellem hovedstadsmetropolens funktionelt forskelligartede byenheder i perioden, betragtes det som en regional rammebetingelse at: Dels dens produktionsevne funktionelt opretholdes, forbedres og står i forhold til den tidsmæssigt givne teknologi og dens karakter og sammensætning og organisering af både den private og offentlige produktionen af varer og tjenester. Dels at den er bevægelig i forhold til byregionens forskellige byenheder i henseende til dens bopæl og arbejds pendling. Hertil føjer sig statsformens socialt sikrende, omfordelende og forebyggende sigte, der omfatter hele befolkningens og dermed også den arbejdsdygtige dels levevilkår.

Sikring af tilstrækkelige arealer til, og i forhold til trafik- forsyningslinjer og arbejdsplader, den mest rationelle boliglokalisering, boligbyggeriets sikre, tilstrækkelige og rationelle vand- og energiforsyning og højeste standard, det omgivne naturmiljø og umiddelbar adgang til rekreative områder i forhold til regionale byspedning og fordeling bebyggelsesarter samt beskyttelse mod miljømæssige sideeffekter, der følger af hovedstadsmetropolens urbanisering og industrialisering, betragtes sammen med ensartet og rationel sygdomsbehandling og kvalificering i form af adgang til ensartet og rationelt tilvejebragte almen gymnasial undervisning og kulturelle fritidstilbud som basale regionale rammebetingelser for arbejdskraftens optimale produktionsevne.

At regional byspredning og lokalering af bebyggelsesarter ikke lægger hindringer i vejen for hensigtsmæssige føringer af regionale trafiklinjer, og at der forefindes de mest rationelt førte og sammenhængende regionale gade- og vej anlæg og den mest ensartede, sammenhængende og rationelt organiserede regionale kollektiv trafikbetjening i alle dennes former, betragtes som basale regionale rammebetingelser for arbejdskraftens optimale arbejdssteds mobilitet.

Statsformerne regional aktionsfelt

I APPENDIX I.B. belyses, hvorledes statsformen fra midten af det 19. århundrede og frem til slutningen af det følgende udvikler sig fra en residual natvægterstat, over en liberalistisk socialhjælpsstat til først en tidlig og senere universalistiske velfærdstat. Selv om opgavefordelingen i de skiftende statsformers forskellige niveauer, stat og underliggende kommunale lag, har forskudt sig i perioden, er en betydelig del af det udvidede aktionsfelt, disse opnår i perioden blevet håndteret på lokalkommunalt niveau: Sogne- og købstadskommuner og siden primærkommuner. Da en del af statsformernes aktionsfelt i perioden i stadig større omfang omslutter større geografiske områder, rækker ud over de lokalkommunale grænser og dermed får en rækkevidde på dette geografiske niveau, og samtidig har af et betydeligt omkostnings- og ressourcemæssigt volumen, får dette aktionsfelt i stadig stigende grad tillige en regional dimension. Deraf følgende regionale opgaver, der fortrinsvis varetages af staten, købstads- og amtskommuner og siden amtskommuner samt fælleskommunale samvirker.

Allerede under natvægterstaten, hvor ellers hovedparten af samfundsopgaverne er overladt til markedet, således politi-, rets- og brandvæsen og landevejsanlæg og under den liberalistiske socialhjælpsstat tillige sygehus- og forsyningssektoren samt jernbaneanlæg og- drift og havneanlæg. Under den tidlige velfærdsstat falder desuden etablering og drift af kollektiv trafik i og uden for store byer, nærbaner i hovedstadsmetropolen, naturfredningsmæssige dispositioner, tilvejebringelse af rekreative friluftsområder, spildevandshåndtering, oprettelse og drift af gymnasier under statsformens regionale aktionsfelt. Oveni følger under den universalistiske velfærdsstat kommunikationssektoren, arealreservationer for bolig- og erhvervsbyggeri i større geografiske områder, nye energipolitikker, naturmiljøområdet, i større geografiske områder planindgreb over for uhensigtsmæssig byspredning og fordeling af bebyggelsesarter, særforrådsområdet samt overordnede regionale forudsætninger for teatre og folkebiblioteker.

Realkapital

For at den anden af produktionsfaktorerne, den privat og offentligt ejede realkapitalen, funktionelt i perioden optimalt kan indgå i interaktionen mellem hovedstadsmetropolens funktionelt forskelligartede byenheder, betragtes det som en basal regional rammebetingelse: Dels at der gives forudsætninger for dens fulde funktionalitet. Dels at den efter skiftende økonomiske forudsætninger og forandringer i interaktionen, kan lokaliseres på den for produktionen af varer og tjenester mest rationelle måde.

Ud over realkapitalens basale beskyttelse imod virkningerne ulykkeshændelser og kriminelle handlinger gennem et ensartet og rationelt regionalt organiseret band-, rednings-, politi- og retsvæsen, betragtes således sikker, tilstrækkelig og rationel vand- og energiforsyning til dens produktionsbygninger og- anlæg og tilstrækkelig og rationelt organiseret beskyttelse mod miljømæssige sideeffekter af hovedstadsmetropolens industrialisering og urbanisering som basale regionale rammebetingelser for realkapitalens optimale funktionalitet. I forhold den regionale byspedning og fordeling af bebyggelsesarter betragtes samtidig sikring af arealer til den mest hensigtsmæssig og prisbilligste lokalisering af realkapitalen produktionsbygninger- og anlæg i forhold til trafik- forsyningslinjer som en afgørende basale regional rammebetingelse for realkapitalens optimale bevægelighed.

Vare og tjenesters mobilitet

Centralt i hovedstadsmetropolens optimale funktionalitet som en byregion i perioden udgør desuden den del af interaktionen, som omfatter varers, forbrugsvarer, produktionsudstyr og råvarer, og mobile tjenesters mobilitet, og som forudsætter, at metropolens regionale byspredning og fordeling af bebyggelsesarter ikke lægger sig i vejen for føring af de mest hensigtsmæssige udlæg af trafiklinjer. Dermed en trafikal infrastruktur, der sikrer varer og tjenesters den mest rationelle og prisbilligste bevægelighed ikke blot mellem hovedstadsmetropolens forskellige funktionelt forskelligartede byenheder, men også mellem denne og det øvrige ind- og udland.

Tilvejebringelse af regionale rammebetingelser

Selv om basale regionale rammebetingelser for hovedstadsmetropolens optimale funktionalitet som en byregion fra midten af det 19. århundrede i den første tid under natvægterstaten i overvejende grad tilvejebringes af markedet, kommer denne opgave gennem det 20. århundrede til at indgå i velfærdsstatens stadig mere udvidede aktionsfelt. Herved bliver statsformen evne til at tilvejebringe regionale rammebetingelse i sig selv en af de basale regionale rammebetingelser for hovedstadsmetropolens optimale funktionalitet som en byregion.

For at statsformens politisk-administrative rammestruktur kan tilvejebringe disse regionale rammebetingelser, betragtes det som afgørende, at dens udførende niveauer, stat og kommuner, er udrustet med de regionale beføjelser og de økonomiske ressourcer, som denne tilvejebringelse fordrer. Hertil følger sig, at den politisk-administrative rammestruktur samtidig sikrer, at lokalkommunale økonomiske ubalancer ikke vanskeliggør en ensartet, sammenhængende og rationel tilvejebringelse af lokale rammebetingelser for arbejdskraftens og realkapitalens funktionalitet og mobilitet og varer og tjenesters bevægelighed.

Sommerhusbyen: En regionsudfordring

Ud fra den anlagte definition af en sommerhusby og forståelse dens forudsætninger, bykarakter og placering i en byregion, in casu hovedstadsmetropolens, ses spredningen af sommerhusbyer at bidrage med en række regionale udfordringer i forhold til rammebetingelserne for metropolens funktion som en byregion i henseende til:

Dels regionale barrierer for bygge- og jordkapitalens regionalt rationelle placering af arbejdskraftens sommerhuse og andre ferie- og fritidsbosætningsformer, industri- og forretningskapitalens regionalt mest hensigtsmæssige lokalisering af produktions- og servicevirksomheder og offentlige aktørers optimale regionale føring af trafik-, forsynings-, kommunikations- og spildevandslinjer og regionale arealreservationer for rekreative områder til almene formål. Dels regionale spildevands, affalds og andre miljøbelastninger.

Samtidig bestemmes forudsætningen for, at sommerhusbyen optimalt kan indgå i interaktionen med hovedstadsmetropoliens øvrige funktionelt forskelligartede byenheder af karakteren af de hertil førende trafiklinjer-, former-, forbindelser-, arter og- driftsformer og regionalt tilstrækkelig og funktionel forsyning af både sommerboligerne og stedlige private og

offentlige vare- og serviceproduktionsfunktioner med vand og energi. Hertil føjer sig, at arbejdskraften ved ophold i sommerhusbyen kan opnå en tilstrækkelig og ensartet behandling ved den del af det regionale sygehusvæsen, som omfatter sommerhusbyens område.

Et sæt af regionale udfordringer, som tillige yder kritiske bidrag til velfærdsstatens økonomiske vækstforudsætninger og det socialt sikrende, omfordelende og levevilkårsforbedrende sigte, der udgør grundlagt for statsformens velfærdssystem. Dermed et samlet kompleks af regionsudfordringer, som knytter sig til periodens sommerhusbydannelser, der ligesom andre af hovedstadsmetropolens regionale udfordringer ikke kan håndteres på et lokalkommunalt niveau.

Selv om sommerhusbyernes stedlige sognekommuner og senere rurale primærkommuner ved tilsagn ved godkendelse af udstykningsplaner, vejudlæg, byggeteknisk regelsæt, ordning af vandindvindings- og spildevandsafledningsforhold og bebyggelsesplanmæssige dispositioner i et vist omfang lokalt opnår beføjelser til håndtering af nogle af de udfordringer, der følger af sommerhusbydannelserne, er disse regulerings- og planlægningsmuligheder afgrænset til de enkelte kommuner. Da sommerhusbyerne breder sig over et stadig større antal kommuner og større dele af det åbne land, bliver de udfordringer, der følge af stadig mere udbredte sommerhusbyer en regional problemstilling.

Analytiske implikationer

Ud fra ovenstående teoretiske overvejelser for så vidt de regionale udfordringer, der følger af sommerhusbyernes stadig større udbredelse i hovedstadsmetropolens åbne opland i mellem- og efterkrigstiden, vil bogens videre empirisk-historiske analyser afdække, hvorledes sommerhusbydannelsen bliver en udfordring i forhold til regionale rammebetingelser for metropolens funktionalitet som en byregion i henseende til:

- Et byspredningsaspekt omfattende: En sammenhængende og regional rationel sommerhusbyspredning af hensyn til tilstrækkelige hensigtsmæssigt beliggende arealer til og lokalisering af arbejdskraftens sommerhusboliger og andre ferie- og fritidsbosætningsformer, realkapitalens bygninger og produktionsanlæg samt rationel regional føring af forsynings- og trafiklinjer.
- Et rekreativt friluftsaspekt omfattende: Tilstrækkelige og umiddelbart tilgængelige regionale rekreative områder af hensyn til arbejdskraftens produktionsevne i almindelighed
- Et trafikaspektet omfattende: En sammenhængende, rationelt organiseret og regional trafikal infrastruktur af hensyn til den mest hensigtsmæssige og prisbilligste bevægelighed af personer, varer og tjenester mellem hovedstadsmetropolens sommerhusbyer og dens øvrige funktionelt forskelligartede byenheder.
- Et forsyningsaspektet omfattede: Sikker, tilstrækkelig og rationel organiseret regional vand- og energiforsyning af en del af arbejdskraftens sommerboliger og realkapitalens stedlige produktionsbygninger og -anlæg.
- Et miljøaspektet omfattede: Ensartet, sammenhængende og rationelt organiseret regional beskyttelse af arbejdskraftens produktionsveje og realkapitalens funktionalitet mod miljømæssige sideeffekter af sommerhusbyspredningen
- Et sygehusaspektet: Omfattende en del af arbejdskraftens ensartede, rationelle og regionale sygdomsbehandling i forbindelse med dens ophold i sommerhusbyer

Myndighedsinddæmning af sommerhusbyudfordringen

På grundlag af afklaringen af de regionsudfordringer, som sommerhusbyer genererer i en byregion, in casu hovedstadsmetropol, rejser arbejdsspørgsmål 6 spørgsmålet om, hvilke virkemidler, der på et empirisk dokumenteret grundlag kan antages at være anvendt af offentlige aktører ved inddæmning af de regionale udfordringerne, der i mellem- og efterkrigstiden udspringer af sommerhusbyernes stadig større udbredelse og interaktion i en byregion, in casu hovedstadsmetropol.

Virkemidler

I forhold til periodens stadig større antal sommerhusbydannelser og voldsomme spredning af såvel eksisterende som nye sommerhusbyer bliver mellem- og efterkrigstidens mest centrale virkemidler: Egns- og fredningsplanmæssige dispositioner, fredninger og andre offentlige arealerhvervelser, der i første omgang tilsigter regionale arealreservationer for rekreative områder og dermed delvis afgrænser sommerhusbyspredningen. Da der ikke eksisterer et regionalt kommunalt organ omfattende hele hovedstadsmetropolen som en funktionel byregion, bliver det staten, der som regional aktør gennem mellemkrigstiden, 40'erne og den første efterkrigstid står bag disse dispositioner.

Som en udløber af 1970-kommunalreformen bliver det dermed først med det i 1974 oprettede regionskommunale organ, Hovedstadsrådet, at der i den sidste efterkrigstid gennemføres strammere plandispositionerne. Ikke blot i form af regions- og sektorplanlægningens retningslinjer for byspredning, regional lokalisering af områder for produktions- og servicevirksomheder og nye byområder, regional føring af trafik-, forsynings-, kommunikations- og spildevandslinjer omfattende hele hovedstadsmetropolens bebyggede område, men tillige for den erhvervsmæssige og rekreative anvendelse af metropolens åbne land.

Hertil føjer sig i samme periode regionale bestræbelserne for at bevare sommerhusbyens egenart og tiltænkte funktion. I den forbindelse også for at forhindre en stadig mere udbredt helårsbeboelse, hvorved sommerhusbyen vil kunne forvandles til en byenhed blandt hovedstadsmetropolens ydre pendlersatellitbyer. En udvikling, der dels vil kunne have reduceret sommerhusbyernes antal og dermed mængden af byområder til rekreativ fritidsbeboelse, dels vil kunne have undermineret hidtidige fællesanlæg i sommerhusbyer skabt for et rekreativt fritidsliv og dermed vil kunne have medført meget betydelige omkostninger for de stedlige lokalkommuner til nødvendige kostbare udbygninger af vej- og kloakanlæg.

For så vidt de regionale spildevands, affalds og andre miljøbelastninger, der følger af sommerhusbyspredningen, bliver disse som følge af sommerhusbyernes beliggenhed i hovedstadsmetropolens udkant ligeledes først i den sidste efterkrigstid løftet op på et regionalt plan- og reguleringsniveau. Tilsvarende hele hovedstadsmetropolens sygehussektor og trafiklinjer-, former-, forbindelser-, arter og- driftsformer, der har betydning for metropolens ydre åbne land og dermed for dens sommerhusbyer.⁵³

Analytiske implikationer

Ud fra ovenstående overvejelser for så vidt offentlige aktøres inddæmning af de regionale udfordringer, der følger af sommerhusbyernes stadig større udbredelse i hovedstadsmetropolens åbne opland i mellem- og efterkrigstiden, vil bogens videre empirisk-historiske analyser afdække:

- Egns- og fredningsmæssige plandispositioners betydning for hovedstadsmetropolens sommerhusbydannelse
- Regions- og sektorplanmæssige dispositioner for så vidt regional lokalisering af områder for produktions- og servicevirksomheder og nye byområder, regional føring af trafik-, forsynings-, kommunikations- og spildevandslinjer og erhvervsmæssig og rekreativ anvendelsen af det åbne land og disse dispositioners betydning for hovedstadsmetropolens sommerhusbyer
- Regionale dispositioner i henseende til spildevands, affalds og andre miljøbelastninger, der følger af hovedstadsmetropolens sommerhusbyspredningen, trafiklinjer-, former-, forbindelser-, arter og- driftsformer i metropolens ydre åbne land, imødegåelse af helårsbeboelse i sommerhusbyer samt et mere ensartet behandlingstilbud ved metropolens regionale sygehusvæsen.

*Kapitel 4***Metodisk tilgang og kilder**

Med afsæt i de i Kapitel 3 anlagte teoretiske betragtninger, skal der med henblik på empirisk-historiske analyser af problemstillingens pkt. A-D i Kapitel 2, efterfølgende, på basis af arbejdsspørgsmål 8 i Kapitel 2, anlægges en metodisk tilgang omfattende: Dels de periodiske og periodisk-geografiske tilgange, der vil være drivende for analyserne. Dels metoder bag og kildegrundlag for en systematisk empirisk-historisk analyse ud fra problemstillingens pkt. A-D.

Periodisk-tilgang

De empirisk-historiske analyser i bogen afgrænses tidsmæssigt af 1918 som startår og 1990 som slutår, da tiden omkring begge år repræsenterer så signifikante vendepunkter både i den nationale samfunds- og byhistorie og i hovedstadsmetropolens udvikling, at de udgør markante periodeskel. Inden for denne lange tidsramme gennemføres de empirisk-historiske analyser inden for delperioderne: 1918-1950, 1950-1973 og 1973-1990.

Som konsekvens af, at hver af disse delperioder hver for sig kendetegnes af en række såvel samfunds- og byhistoriske som metropolhistoriske udviklingstræk, men tillige da denne tilgang giver mulighed for en hermed sammenhængende analyse af: Dels forudsætninger for hovedstadsmetropolens sommerhusbyer og disses bymæssige karakter. Dels de samtidige regionale udfordringer, der udpringer af hovedstadsmetropolens sommerhusbydannelser og de regionale dispositioner, offentlige aktører på samme tid træffer for at inddæmme disse regionsudfordringer.

1918

Analyserne tager udgangspunkt i tiden omkring afslutningen af første verdenskrig i 1918, da den krigskrise, der følge af verdenskrigen skaber forudsætningen for, at stat og kommune får en markant mere fremskudt samfundsmæssig position og dermed for fundamentet for den velfærdstat, der bygges videre på i den resterende del af den første halvdel af det 20. århundrede. Årene under første verdenskrig betegner samtidig en overgang mellem den samfundsudvikling, der har fundet sted siden midten af det 19. århundrede, og mellemkrigstiden. 1918 kan dermed meningsfuldt ansættes som skæringsår mellem de to perioder, men repræsenterer også et tidspunkt, hvor hovedstaden, København-Frederiksberg, er udbygget inden for bro- og bykvartererne, boligforstæder længere ude er ved at vokse frem, og højborgerskabets byggeri af sommervillaer er ved at blive afløst af et større sommerhusbyggeri for noget bredere samfundslag.

Tiden omkring 1918 er desuden kendetegnet af beslutninger, der senere får betydning for hovedstadsmetropolen og på sigt også for dens kommende sommerhusbyer. 1917: Gennemførelsen af den naturfredningslov, der med senere tillæg muliggør meget store rekreative arealudlæg særlig i hovedstadsmetropolen. 1918: Boligkommissionens retningslinjer for yderligere offentlig subsidiering af det sociale boligbyggeri og byplanlægningslovgivning. 1920: Året for initiativet til to år senere nedsatte Trafiklinjeudvalget, der tegner de første skitser til egnsplanlægning i hovedstadsmetropolen.

Delperiode: Mellemkrigstiden og 40'erne

Perioden omfatter mellemkrigstiden, 1918-1940, og 40'erne. Årtier kendetegnet ved tre samfundøkonomiske udviklingstræk: En produktionsudvikling i landbruget inden for de rammer, der er blevet lagt i slutningen af det forudgående århundrede, en fortsat men mere afdæmpet industriel tilvækst samt økonomiske kriser under og i årene efter verdenskrigene og i 30'erne.

Trods disse kriser kendetegnes perioden af en gennemgående økonomisk vækst, der særligt kommer byerne til gode, og her genererer en betydelig forøgelse af arbejderklassen og mellemlaget af funktionærer samt en yderligere forstærket urbanisering: Ude i provinsen i form af en udbygning af købstædernes yderdistrikter, nye stationsbyer og vækst i ældre, der i nogle tilfælde er så stærk, at disse bliver til købstadskommuner. I hovedstaden i form af en total udbygning af København-Frederiksberg og uden om fremvækst af et lag af boligforstæder, der med hovedstaden som center smelter sammen til en hovedstadsmetropol. En hovedstadsmetropol med flere interagerende funktionelt forskelligartede byenheder, hvortil kommer de sommerhusbyer, der vokser op i metropolens udkant ved Køge Bugt og Kattegatkysten.

I takt med de klassemæssige strukturforandringer er Socialdemokratiet dels først regeringsstøttende og-deltagende for i det meste af den øvrige del af perioden at blive regeringsbærende, dels det helt dominerende og dagsordensættende parti i hovedparten af bykommunerne. Sammen med den særlige indsats, som det offentlige må yde under periodens kriser, og de flere samfundsopgaver, det må påtage sig, vokser den tidlige velfærdsstat frem. En statsform, der også tager skridt til regionale rammebetingelser for hovedstadsmetropolens funktionalitet som en byregion. Rammebetingelser, der i nogen grad også begrænser spredningen af de sommerhusbyer, der ligger nærmest hovedstadsmetropolens centrale dele.

Almindeligvis sættes periodens afslutningsår til 1940, idet de særlige samfundsmæssige forhold under sidste verdenskrig begrundet en særlig periodisk udskilles af disse år under betegnelsen besættelsestiden, og 1945 som begyndelsesåret for efterkrigstiden. Da de samfundsmæssige strukturer i forhold til mellemkrigstiden ikke ændrer sig afgørende i løbet af 40'erne, og de sidste år af årtiet er kendetegnet af den normaliseringsproces, der følger efter besættelsen, kan 1950 meningsfuldt ansættes som skæringsår for den egentlige efterkrigstids begyndelse. Tiden omkring 1950 er desuden kendetegnet af flere dispositioner af betydning for hovedstadsmetropolens og den sommerhusbyer: 1948: Fremlæggelse af Fingerplanen og dermed det første skridt til regionalplanlægning. 1949: Gennemførelse af byudviklingsloven, som gennem efterfølgende byudviklingsplaner får afgørende betydning for implementeringen af egnplanlægningen.

Delperiode: Den første efterkrigstid

Da samfundsudviklingen i Danmark som andre vesteuropæiske lande i betydeligt omfang sker inden for de internationale politiske og økonomiske rammer, der som en udløber af den sidste verdenskrig er bestemt af verdens opdeling i et bipolar system under henholdsvis USA's og USSR's ledelse, har perioden 1950-1990 på makroplan en række fællestræk og betegnes ofte som efterkrigstiden.

På mikroplan udbygges hovedstadsmetropolens i hele efterkrigstidsperioden til en meget betydelig byregion i form af en byspredning, der med lange radiale forstæder integrerer den ydre købstadsring i metropolens samtidig med, at interaktionen mellem dens funktionelt forskelligartede byenheder kendetegnes af voldsomme demografiske og erhvervsmæssige forskydninger mellem dens center, centralbyen-hovedstaden, og periferien af forstæder, købstæder og pendlersatellitbyer. Som en del af denne urbaniseringsproces ekspanderer sommerhusbyerne ved Kattegatkysten voldsomt samtidig med, at der opstår et stort antal store sommerhusbyer ved Roskilde Fjords nord- og østside og i hele Hornsherred.

En række samfundsmæssige forhold gør det dog meningsfuldt at opdele efterkrigstidens i to, hvor den første periode kendetegnes af: Dels en voldsom mekaniseringsproces i landbruget med afvandring fra og en massiv ejendoms-koncentration i erhvervet til følge. Dels endnu en industrialiseringsbølge, der skaber grundlaget for en historisk uset kraftig økonomisk vækst.

Efter en mindre stigning i begyndelsen af perioden udviser arbejderklassens befolkningsandel efterhånden en faldende tendens, mens befolkningslaget af privat og offentligt ansatte

funktionærer på forskellige niveauer forøges markant som følge af den offentlige sektors vækst, større administrative enheder i produktionsvirksomheder og fremvækst af serviceproducerende erhverv. Trods disse forskydninger kan Socialdemokratiet i det væsentligste fastholde sin styrkeposition, både ude i købstadskommunerne og som regeringsbærende i hovedparten af perioden. Den fremvoksende universalistiske velfærdsstat bygger politisk på dette magtforhold, men er også et produkt af markedsøkonomiens behov for offentlig varetagelse af yderligere samfundsopgaver og særlig regulering i år med økonomisk balanceproblemer.

Da en større del af industriproduktionen breder sig til provinsen, bliver urbaniseringen i perioden særligt stærk her og antager en mere decentral karakter i form af forstadsdannelser, vækst i visse ældre stations- og landevejsbyer og forvoksede landsbyer med småindustri, kommunecenterfunktion og pendlere til de større byers arbejdspladser. Selv om hovedstadsmetropolen i en første efterkrigstid sakker en smule bagud i urbaniseringskapløbet med provinsens byer, gennemgår metropolen en betydelig tilvækst.

Da hovedstaden ved periodens begyndelse har nået et befolknings- og arealmæssigt mætningspunkt, henlægges hovedstadsmetropolens videre urbanisering til forstæderne. Først i form af førnævnte koncentriske og siden som radiale forstadsdannelser, der integrerer den omliggende købstadsring i metropolen. Som byregion kendetegnes centret, hovedstaden, af afvandring og afindustrialisering til fordel for periferiens forstæder, der i nogle tilfælde fortsætter som boligbyer, mens andre bliver hjemsted for byregionens industriproduktion. I denne forandringsproces får privat og offentlig administration og serviceproduktion, der er helt afgørende for både regionens og hele landets øvrige produktion, en stadig mere central rolle i selve hovedstaden.

Med hovedstadsmetropolens fortsatte og strukturforandrende urbanisering og den universalistiske velfærdsstats stadig mere fremskudte samfundsmæssige position øges markant behovet for regionale rammebetingelser for metropolens funktionalitet som en byregion. Men velfærdsstatens udvidede aktionsfelt muliggør samtidig, at dens aktørniveauer i stadig større omfang bliver i stand til at tilvejebringe disse rammebetingelser. For hovedstadsmetropolens sommerhusbyer med den konsekvens, at sommerhusbyspredningen i vidt omfang inddæmnes af fredningsplanmæssige dispositioner.

Tiden omkring afslutningen af den første efterkrigstidsperiode er desuden kendetegnet af flere dispositioner af betydning for hovedstadsmetropolens og dens sommerhusbyers videre udvikling: 1970: Gennemførelsen af kommunalreformen. 1973: Lands- og regionsplanloven. 1974: Oprettelsen af Hovedstadsrådet.

Delperiode: Den sidste efterkrigstid

De forandrede muligheder for tilvejebringelse af regionale rammebetingelser for hovedstadsmetropolens funktionalitet som en byregion, der gives med Hovedstadsrådet, gør det meningsfyldt at udskille den sidste efterkrigstid som en selvstændig periode. Hertil kommer, at den resterende del af 70'erne og 80'erne kendetegnes af tilbagevendende økonomiske kriser med begyndende afvikling af traditionel arbejdsintensiv industri som følge af en svækket konkurrenceevne skabt af et højt produktionsomkostningsniveau og forstærket af priskonkurrence som følge af øget økonomisk globalisering med produktionsudflytninger til den tredje verden.

Forhold, der bevirker, at den sidste efterkrigstid bliver en krise- og stagnationsperiode i hovedstadsmetropolen, der bl.a. resulterer i, at den første efterkrigstids sommerhusboom slås voldsomt tilbage. Omvendt fører oprettelsen af Hovedstadsrådet til, at der i den sidste efterkrigstid i langt højere grad end tidligere tilvejebringes regionale rammebetingelser for hovedstadsmetropolens funktion som en byregion. Tilvejebragte regionale rammebetingelser, som tillige omfatter metropolens ydre åbne land og dermed også planlægning af dets

rekreative og erhvervsmæssige anvendelse. En planlægning, som stopper for dannelse af yderligere sommerhusbydannelse til fordel for almenhedens adgang til og alternative fritidsbosætningsformer i det åbne land.

1990

Tiden omkring 1990 anses som et meningsfyldt skæringstidspunkt for analyserne som følge af makrohistoriske forhold og en række signifikante regionale forandringer i hovedstadsmetropolens udvikling som en byregion.

Med sammenbruddet af den sovjetisk styrede østblok og dermed også det bipolære internationale system, forstærkes USA's politiske og økonomiske position i tiden omkring 1990 så meget, at den kapitalistisk-imperialistiske markedsøkonomi globaliseres yderligere og endog kommer til delvist at omfavne fortsat kommunistisk styrede regimer. For Danmark og det øvrige Europa er det så afgørende forandrede politiske og samfundsøkonomiske rammebetingelser, at det er relevant at se dette år som et markant periodeskel og betragte den efterfølgende tid som en ny historisk periode med sine karakteristiske træk. Et forhold, der ud fra en landshistorisk vinkel lægges til grund for at afslutte denne bogs undersøgelser på dette tidspunkt.

I nogle tilfælde betegnes den efterfølgende periode som postefterkrigstiden. I andre som postindustrialfundet, den senindustrielle periode eller informationssamfundet. Betegnelser, der er dækkende for de økonomiske strukturforandringer, der har rødder tilbage til den sidste del af 70'erne og 80'erne, men som forstærkes signifikant i årtierne omkring årtusindeskiftet. I form af afvikling af en betydelig del af den tunge og arbejdsintensive industri som følge af den priskonkurrence, der opstår ved den globaliserede kapitals lokalisering af disse produktioner til lavtlønsområder i Østeuropa, Asiens og den øvrige tredje verden. En udviklingstendens, der bevirker, at Danmark og andre små markedsøkonomier i særlig grad må basere sit produktionsgrundlag på tilbageværende højt specialiseret industriproduktion med anvendelse af en stærkt specialiseret og kvalificeret arbejdskraft, lager- og transportvirksomhed til varedistributionen samt en privat og offentlig erhvervsorienteret videnstung serviceproduktion, der er afgørende for at fastholde og videreudvikle den varefremstillende industriproduktion både nationalt og globalt.

Politisk og for velfærdsstatens position får forandringerne i samfundsøkonomiens struktur betydelige konsekvenser. Den universalistiske velfærdsstats vækst stopper en gang i midten af 80'erne og kommer under pres de følgende årtier, da statsformen hidtil har været baseret på nationalstatens økonomiske vækst og produktionsgrundlag, og da dens aktionsfelt nu begrænses af og anses for hæmmende i forhold til de nationale virksomheders stadig større ageren i en globaliseret økonomi. Da arbejderklassens andel falder yderligere til fordel for yderligere vækst i mellemlaget, og velfærdsstaten har udjævnet den hidtil markante sociale ulighed, smuldrer Socialdemokratiets, og i øvrigt også fagbevægelsens og Kooperationens, traditionelle stærke kobling til lønarbejderklassen samtidig så meget, at partiets position, og dermed velfærdsstatens politiske klassefundament, svækkes betydeligt. I mange bykommuner taber Socialdemokratiet terræn, og landspolitisk kommer socialdemokratisk ledede regeringer i perioden til at sidde på regeringsmagten i samme antal år som borgerlige regeringer.

For byerne drejer de samfundsøkonomiske strukturforandringer, der tager sin begyndelse i tiden omkring 1990, udviklingen i en markant ny og anderledes retning. I årtierne omkring årtusindeskiftet stagnerer således provinsbyernes udvikling, og den decentrale byvækst ophører, til fordel for vækst i de store byer og navnlig i hovedstadsmetropolen og den østjyske byregion, der netop som følge af økonomiens yderligere globalisering vokser frem på dette tidspunkt. I hovedstadsmetropolen er det særligt den videnstunge serviceproduktion i selve hovedstaden og efterhånden også i nogle forstæder samt metropolforstædernes specialiserede industriproduktion og meget centrale rolle i landets varedistributionsnet, der trækker væksten og på ny forandrer interaktionen i byregionen og de enkelte byenheders funktion. En vækst

som på ny i nogen grad forplanter sig til perioden sommerhusbyggeri, men hvis helt grundlæggende rammebetingelser ikke afgørende ændres i forhold til rammer, der allerede er udstukket i den sidste efterkrigstid.⁵⁴

Periodisk-geografisk-tilgang

Mens hovedstadens geografisk i de empirisk-historisk analyser i siden midten af det 19. århundrede kan afgrænses til Københavns og Frederiksborg kommuners nuværende område, rejser spørgsmålet sig om den geografiske udbredelse af de byenheder, der i mellem- og efterkrigstiden opstår uden for og begrebslig betegnelse for disse.

Afgræsning og begrebsanvendelse

Begrebet "hovedstadsmetropol" vil i de empirisk-historiske analyser blive anvendt om det geografiske område, som fremgår af nedenstående periodisk-geografiske afgræsning og omfatte de byenheder, der indgår heri, mens begrebet "byregion" så vidt mulig anvendes om den bymæssige funktionalitet, som er fastlagt i den teoretisk tilgang i ovenstående Kapitel 3.

Med hovedstadsmetropolens stadig større geografiske spredning uden for hovedstaden i mellem- og efterkrigstiden skal denne periodisk-geografiske afgrænses. Da det må betragtes som sandsynligt, at samtidens statistiske embedsmænd har den bedste forståelse for den skiftende udbredelse, som hovedstadsmetropolen har som byregion, vil den periodisk-geografiske afgræsning af metropolen i perioden tage afsæt i denne forståelse.

Mens den byhistoriske forskning ikke har forholdt sig til denne problemstilling, ser Københavns statistiske Kontor allerede i 1930 uden om hovedstaden, forstået som centralbyen København-Frederiksborg, et forstadsområde, der siden omkring århundredskiftet er kommet til at omfatte Gentofte, Lyngby-Taarbæk, Søllerød, Gladsaxe, Herlev, Rødovre, Hvidovre, Brøndbyerne samt Glostrup kommuner i Københavns Amtskommune og yderligere mod nord i Frederiksborg Amtskommune Birkerød og Hørsholm kommuner. Et geografisk område, som sammen med hovedstaden af det statistiske kontor betegnes som "Hovedstadssamfundet".⁵⁵ Som konsekvens af de efterfølgende tyve års urbaniseringsproces må det statistiske kontor dog allerede i 1950 udvide hovedstadsmetropolens forstadsområde til at omfatte samtlige kommuner i Københavns Amtskommune, på nær Sengeløse, Ledøje-Smørum og Ishøj-Thorslunde kommuner, samt Farum, Kommune i Frederiksborg Amtskommune. Sammen med hovedstaden en hovedstadsmetropol, der nu betegnes som "Hovedstadsområdet".⁵⁶

Trods samtidens forskelligartede fastlæggelse af hovedstadsmetropolens udbredelse bliver det statistiske kontors geografiske afgræsning af metropolen i 1950 alment anerkendt og så geografisk vidtstrakt, at den er dækkende for de yderligere forstadsdannelser, der finder sted i 50'erne og i begyndelsen af 60'erne.⁵⁷ I de efterfølgende godt 20 år breder forstæderne sig imidlertid udenfor disse rammer og videre dels ud ad bybåndene ned langs Køge Bugt til Ishøj-Thorslunde kommune og yderligere mod syd ind i Roskilde Amtskommune, dels vest for Høje Tåstrup ind i samme amtskommune, dels langs Frederikssundsbanen nordvest fra Måløv ud i Frederiksborg Amtskommune, dels nord for Birkerød og Hørsholm længere ind i samme amtskommune. For enden af bybåndene smelter forstæderne sammen med den omliggende købstadsring omfattende Køge, Roskilde, Frederikssund, Hillerød og Helsingør.

Trods disse betragtelige udvidelser af hovedstadsmetropolens område fastholder Københavns statistiske Kontor den afgræsning af metropolen som en byregionen, som det under betegnelsen "Hovedstadsområdet" har fastlagt i 1950 helt frem til oprettelsen af Hovedstadsrådet i 1974. Herefter introducerer kontoret størrelsen "Hovedstadsregionen" omfattende hovedstaden samt samtlige primærkommuner i Københavns, Frederiksborg og Roskilde amtskommuner.⁵⁸

Selv om hovedstadsmetropolens fysiske område, som påvist, er en dynamisk størrelse og følgelig har givet anledning til forskellige afgrænsninger op gennem det 20. århundrede, anses den geografiske ramme for metropolen, som Københavns statistiske Kontor i 1950 udstikker og betegner som "Hovedstadsområdet", for operationel og dækkende for empirisk-historiske analyser omfattende den første halvdel af århundredet. Således, at hovedstadsmetropolen i den første halvdel af det 20. århundrede analytisk betragtes som omfattende: Dels centralbyen, København-Frederiksberg, forsat betegnet "hovedstaden" og geografisk fortsat omfattende de to hovedstadskommuners nuværende område. Dels byenheder opstået uden om "hovedstaden" betegnet "forstæder" og omfattende de kommuner, der indgår i det område, som det statistiske kontor i 1950 betegner: "Hovedstadsområdet". Da hovedstadsmetropolens sommerhusbyer i mellemkrigstiden og 40'erne lokaliseres uden for denne ramme, udvides analysens periodisk-geografiske område i henseende til disse sommerhusbydannelse til tillige at omfatte følgende primærkommuner efter 1970-kommunalreformen: Ishøj, Greve, Solrød, Køge, Vallø, Helsingør, Gærsted-Gilleleje, Helsingør, Hundested og Jægerspris.

Skønt den periodisk-geografiske ramme, som det statistiske kontor i 1950 fastlægger som "Hovedstadsområdet", også har gyldighed for hovedstadsmetropolen som en teoretisk forstået byregion i de efterfølgende år, bliver metropolens urbanisering, som påvist, siden så voldsom, at denne afgrænsning er for snæver i forhold til empirisk-historiske analyser af hovedstadsmetropolen som en funktionel byregion i hele den sidste halvdel af århundredet, hvorfor den geografiske ramme for denne periode udvides til at omfatte området, som det statistiske kontor i 1974 fastlægger under betegnelsen "Hovedstadsregionen".

Således, at hovedstadsmetropolen i den sidste halvdel af det 20. århundrede analytisk omfatter: Dels centralbyen København-Frederiksberg forsat betegnet "hovedstaden" og omfattede de nuværende hovedstadskommuners geografiske grænse. Dels de uden omliggende byenheder betegnet "forstæder" og omfattede kommuner i det koncentriske forstadslag uden om "hovedstaden" og i de forstadsbånd, der langs de nuværende S- og regionalbaner løber frem til de bymæssige dele af købstæderne i købstadsringen. Dels "købstadsringen", betegnelsen for byenhederne inden for de grænser for Helsingør, Hillerød, Frederiksværk, Frederikssund, Roskilde og Køge kommuner, der fastlægges ved 1970-kommunalreformen. Dels "pendlersatellitbyer", betegnelsen for byenheder, der er beliggende i kommuner uden for "købstadsringen", ikke indgår i "forstæderne" og har en bymæssig karakter forstået som en sammenhængende bebyggelse på mindst 200 indbyggere, hvor afstanden mellem husene ikke overstiger 200 m, med mindre at bebyggelsen brydes af offentlige anlæg, kirkegårde, idrætspladser, erhvervsmæssige anlæg o.l. Dels "sommerhusbyer" omfattende ovenstående definition på sådanne.⁵⁹

Selv om ovenstående periodisk-geografiske afgrænsning af hovedstadsmetropolen i efterkrigstiden er baseret på grænserne for de to hovedstadskommuner og de tre hovedstadskommuner, og dermed også Hovedstadsrådets område efter 1974, og herved ikke tager højde for den stigende indpendling fra det øvrige Sjælland og omliggende øer, må denne dog anses for dækkende i forhold til metropolens funktion som en byregion. Så sent som i 1989 udgjorde pendlingen fra Storstrøms og Vestsjællands amtskommuner til arbejdspladser i Københavns Kommune således alene 3,2 procent af den samlede pendling hertil fra hovedstadsmetropolens øvrige kommuner, ligesom interaktionen mellem de funktionelt forskelligartede byenheder i henseende til realkapital, varer og tjeneste må forventes at have været stærkest inden for hovedstadsmetropolens område.⁶⁰

Et lokalstudie har afdækket, at over 90 procent af efterkrigstidens sommerhusejere i Bogøs sommerhusområder har haft bopæl i hovedstadsmetropolens område og indikerer dermed, at sommerhusejere med samme bopæl må have udgjort en tilsvarende andel i det store antal øvrige sommerhusbyer i Vestsjællands og Storstrøms amtskommuner, hvorved disse amtskommuners sommerhusbyer kan henregnes som en del af metropolens sommerhusbyer.⁶¹

Disse sommerhusbyer, er dog ikke inddraget i bogens analyser, idet de, ud over deres funktion som ferie- og fritidsbosætningssted for overvejende hovedstadsmetropolens befolkning, ikke i henseende til varer, tjenester og arbejdskraft har interageret med metropolens øvrige funktionelt forskelligartede byenheder og ikke har skabt regionale udfordringer for hovedstadsmetropolen som en funktionelt sammenhængende byregion.

Vanskeligheder ved historisk trykt statistik

Da den offentlige statistik over tid anvender forskellige opgørelsesformer og geografiske afgrænsninger, er historisk-statistiske analyser over længere perioder forbundet med vanskeligheder, hvilket også omfatter statistiske bearbejdning af statistiske grunddata til statistisk dokumentation for denne bogs empirisk-historiske analyser. Selv om det mest fyldestgørende statistiske grundmateriale for denne bearbejdning publiceres i Københavns statistiske Kontors forskellige statistiske serier fra 1870'erne og de følgende 130 år, og disse endda rummer statistiske data helt tilbage fra århundredet begyndelse, er arbejdet hermed forbundet en række problemstillinger.

For selve hovedstaden, således at de årlige statiske oplysninger om Frederikserg Kommune, på nær Frederiksbergs Sogns og senere Frederiksberg Kommunes befolkningsudvikling siden slutningen af 1700-tallet, først fra 1892 sammen med de statistiske data for Københavns Kommune optages i publikationerne fra Københavns statiske Kontor, der dog fra dette år og de følgende mere end 100 år bringer særdeles fyldestgørende statistik for begge hovedstadskommuner.

Tabel 3. Forskellige statistiske opgørelsesformer af hovedstadsmetropolens befolkning, 1901-1990

	1901	1950	1970	1990
Hovedstaden	70,9	61,8	41,3	32,3
1950-forstæder ¹	8,2	22,9	37,5	36,9
Hovedstadsområdet ²	79,1	84,7	78,8	69,2
Øvrige Københavns Amt ³	0,4	0,3	0,5	1,8
Øvrige Frederiksborg Amt ⁴	12,2	8,8	12,0	16,3
Roskilde Amt	8,3	6,2	8,7	12,7
Hovedstadsregionen ⁵	100	100	100	100

Kilde: Appendix I, tabel 1. Anm: 1: Kommuner i Københavns Amt på nær Ishøj-Torslunde, Sengeløse og Ledøje-Smørum Kommuner samt Birkerød, Hørsholm og Farum kommuner i Frederiksborg amt. 2: Summen af ovenstående rækker omfattende Hovedstaden (København-Frederiksberg) samt de under 1 nævnte kommuner. 3: Kommuner der ikke indgår under 2. 4: Kommuner der ikke indgår under 2. 5: Hovedstaden samt Københavns, Frederiksborg og Roskilde amter.

Københavns statiske Kontors statistiske årlige opgørelse for de omliggende forstadskommuner påbegyndes imidlertid først i 1930 og endda, som angivet ovenfor, med efterfølgende to forskellige geografiske afgrænsninger af hovedstadsmetropolen som en funktionel byregion. Denne problemstilling opvejes dog ved, at kontoret i 1930 og 1950 fremlægger to særdeles omfattende statistiske publikationer, der trods de forskellige afgrænsninger af metropolens område muliggøre statistisk analyse af centrale forhold i hele hovedstadsmetropolen fra århundredskiftet og frem til århundredes midte omfattende hele den geografiske udstrækning, som metropolen som en funktionel byregion tildeles af kontoret i 1950 under betegnelsen "Hovedstadsområdet".

Samme geografiske udstrækning af hovedstadsmetropolen ligger til grund for de årlige statistiske opgørelser for denne, som Københavns statistiske Kontor forsat publicerer fra 1950 og frem til 1973, hvorefter kontoret i 1974, som angivet oven for, både udvider afgrænsningen af hovedstadsmetropolen som en funktionel byregion til det geografiske område, som kontoret fastlægger under betegnelsen "Hovedstadsregionen", og ændrer de statistiske opgørelsesmåder på en række punkter. Et forhold, der vanskeliggør en samlet og sammenhængende bearbejdning af statistisk grundmateriale for hele den sidste halvdel af det 20. århundrede i henseende til den geografiske forståelse af hovedstadsmetropolen som en

funktionel byregion, der anlægges ovenfor, og som fra 1974 anvendes af det statistiske kontor og betegnes "Hovedstadsregionen".

Materialet i Københavns statistiske Kontors publikationer muliggør dog statistisk bearbejdning af statistisk data omfattende hele perioden 1950-1990 for så vidt den del af hovedstadsmetropolen, som det statistiske kontor i 1950 udstikker under betegnelsen "Hovedstadsområdet", og som i 1950 omfatter 85 procent af den samlede befolkning i hele den metropol, som kontoret i 1974 geografisk fastlægger under betegnelsen "Hovedstadsregionen" (tabel 3). Selv om denne befolkningsandel som følge af den videre urbanisering i 1990 er faldet til 70 procent, er der alligevel tale om en så betragtelig andel, at den statistiske dokumentation for udvikling i denne snævrere del af hovedstadsmetropolen, "Hovedstadsområdet", må antages at have validitet for hele hovedstadsmetropolen, "Hovedstadsregionen", i hele den sidste halvdel af det 20. århundrede.

Sommerhusbyens forudsætninger

Med afsæt i de teoretiske betragtninger i Kapitel 3 vil bogens empirisk-historiske analyser i henseende til pkt. A i den i samme kapitel angivne problemstilling ud fra eksisterende sekundærlitteratur afdække, hvorledes hovedstadsmetropolens urbanisering, omfanget af ferie- og fritid og den forskelligartede anvendelse af den arbejdsfri tid dannede forudsætninger for mellem- og efterkrigstidens sommerhusbydannelse i hovedstadsmetropolen.

For så vidt de samfundsøkonomiske forudsætninger for disse sommerhusbydannelse i samme periode, vil de empirisk-historiske analyser baseres på samtidens offentlige trykte statistiske materiale samt historisk-statistisk litteratur.

Styrende for analyserne vil i ovenstående henseende omfatte et hovedspørgsmål:

- A. Hvorledes kan forudsætningerne for dannelsen af sommerhusbyer i mellem- og efterkrigstidens hovedstadsmetropol forstås ud fra:
 - hovedstadsmetropolens urbaniseringsproces i perioden og motiver for sommerhuserhvervelse, der udspringer heraf
 - samfundsøkonomiske forhold, der i perioden muliggør sommerhuserhvervelse i et større omfang
 - periodens omfang af ferie- og fritid og ferie- og fritidsanvendelse samt de særlige værdier, der knytter sig til haveboliger, in casu sommerhuse

Sommerhusbyens karakter

Ud fra de teoretiske overvejelser i Kapitels 3 baseres bogens empirisk-historiske analyse i forhold til problemstillingens pkt. B på en såkaldt sommerhusbykortlægning, der belyser centrale træk ved hovedstadsmetropolens sommerhusbyer i mellem- og efterkrigstiden i form af en afdækning af sommerhusbyernes beliggenhed, funktioner, bebyggelsesmæssige sammensætning og struktur samt sommerhusbyggelsens karakter og sociale sammensætning.

Metodisk tilgang til kildematerialet

Til selve sommerhusbykortlægningen er der i første omgang gennemført en afgrænsning periodens sommerhusbyer i hovedstadsmetropolen. Lokaliseringen af sommerhusbyer opstået fra tiden omkring første verdenskrig til midten af det 20. århundrede er baseret på bebyggelsesanalyser af den luftfotografering af Danmark, som det amerikanske luftvåben gennemførte i maj 1954 og suppleret med enkelte fotos fra det Kongelige Biblioteks digitale samling af luftfotos og samtidigt kortmateriale.⁶² Idet de amerikanske optagelser er indlagt på www.Krak.dk, har det ved den her indlagte panoreringsfunktion på vej-niveau været muligt at lokalisere de enkelte sommerhusbyer entydigt i forhold til nuværende vejforløb. Ved dateringen af dannelsen af og den periodiske fastsættelse af den geografiske videre

udbredelse af de i perioden lokaliserede sommerhusbyer, er journalnummeroplysninger for årgangsjournaliserede matrikelsager i Geodatastyrelsens matrikeloplysninger, <https://gst.dk/matriklen/om-matriklen/matrikelkort-register-og-arkiv/matrikeloplysninger/> for hver enkelt parcel på hver enkelt vej i hvert enkelt sommerhusby blevet anvendt.

Efterkrigstidens udvidelser af sommerhusbyer opstået inden midten af århundredet er lokaliseret ved sammenlignende bebyggelsesanalyser med anvendelse af de førnævnte amerikanske luftfotos, google.maps og Hovedstadsrådets regionale sommerhuskortlægning fra slutningen af 80'erne.⁶³ Lokaliseringen af nye efter 1950 opståede sommerhusbyer er gennemført ved tilsvarende analyser med anvendelse af samme digitale foto- og kortmateriale og Hovedstadsrådets nævnte kortlægning. Ved dateringen af dannelsen af og fastsættelse af den nærmere periodiske geografiske videre udbredelse af de i perioden lokaliserede sommerhusbyer, er anvendt samme metode og kildemateriale som for sommerhusbyer opstået før midten af det 20. århundrede.

På basis af lokaliseringen af hovedstadsmetropolens sommerhusbyer i mellem- og efterkrigstiden, har sommerhusbykortlægningen for hver enkelt parcel omfattet nærmere analyser af de på hver parcel i hver sommerhusby først opførte sommerhusbygninger og bygninger med andre funktioner. Hertil har analyserne anvendt digitaliserede byggesager fra byggesagsarkiverne efter samtlige af de nuværende kommuner, der har omfattet sådanne parceller. I de tilfælde, hvor oplysningerne i de digitaliserede byggesager ikke har været tilfredsstillende eller ikke har været foreliggende, er der blevet gennemført supplerende undersøgelser af papirbaserede byggesager i en række af kommunernes byggesagsarkiver. I fald oplysninger om erhverv eller stilling for bygherre bag de på de enkelte parceller først opførte sommerhusbygninger ikke har foreligget, er der gennemført undersøgelser i domstolens realregistre via Rigsarkivets digitaliserede arkivsamlinger; arkivalieronline.⁶⁴

Sommerhusbyens bykarakter

Med dette kildemateriale, omfattende godt 48.000 parceller, giver sommerhusbykortlægningen mulighed for fastlæggelse af tidspunktet for først opførte sommerhus og andre bygninger på hver enkelt parcel i hver af de i undersøgelsen lokaliserede sommerhusbyer i mellem- og efterkrigstidens hovedstadsmetropol, og dermed for datering af disse byers tilblivelse og senere udbygning. Kildematerialet muliggør endvidere en afdækning af lokaliseringsfaktorer bag sommerhusbyerne, tilkomne bymæssige funktionaliteter, bebyggelsesformer, der står for servicering af sommerhusbyerne, disses bebyggelsessammensætning- og struktur og karakteren af disses spredning.

Sommerhusbyens sociale struktur

Via stillingsangivelse af førstegangsejere for hvert enkelte af hver af de først opførte sommerhusbygninger giver sommerhusbykortlægningens kildemateriale desuden mulighed for at fastlægge den sociale sammensætning af sommerhusbyerne ved disses dannelsen og udbygningen op gennem mellem- og efterkrigstiden. I den sociologiske litteratur arbejdes med forskellige teoridannelser omkring et samfunds sociale stratificering og hermed også forskellige gruppe- og lagdelinger, der operationelt kan arbejdes med ved empirisk-historiske analyser af den sociale sammensætning af hovedstadsmetropolens sommerhusbyer i mellem- og efterkrigstid; jf. APPENDIX II.

Da disse gruppe- eller lagdelinger i nogle tilfælde bygger på meget brede og statistisk usikre stratificeringskriterier, og dermed bliver empirisk mindre operationelle, og da andre gruppe- og lagdelinger kræver en række yderligere oplysninger om enkeltpersoner ved disses indplacering i socioøkonomiske grupper, som ikke kan udtrækkes af kildematerialet, er der til den statistiske behandling af sommerhusbykortlægningens socialstrukturelle resultater ud fra nogle af de basale stratificeringskriterier, der anlægges i SFIs levevilkårsundersøgelser, anvendt en simpel statistisk opdeling af førstegangssommerhusejernes sociale placering.

Ud fra sommerhusbykortlægningen angivelse af de enkelte førstegangssommerhusejeres stillingsbetegnelse opdeles disse ved den statistiske analyse i tre hovedgrupper: Arbejdere, funktionærer og selvstændige. Inden for hver af disse sociale hovedkategorier har analyserne gjort det muligt ud fra de nævnte stillingsbetegnelser at skelne mellem: Dels fag- eller ufaglærte arbejder. Dels funktionærer, der må antages at have haft ledende funktioner eller en akademiske uddannelse og dermed en højere indkomst end det øvrige funktionærlag uden ledelsesansvar og med mellemlange eller korte videregående uddannelser eller etats- eller kontoruddannelser. Dels mindre selvstændigt næringsdrivende inden for detailhandel, håndværk og service samt højere selvstændige. I kildematerialet som oftest angivet som: Fabrikanter, grosserer, vekselerer, direktører, entreprenører, skibsreddere m.m.; jf. APPENDIX III, skema 1.

Sommerhusboligbebyggelsens karakter

Sommerhusbykortlægningens anvendte kildemateriale har desuden for hvert enkelt først opførte sommerhusbygning givet oplysninger om en række centrale træk ved sommerhusboligernes karakter i de enkelte sommerhusbyer. Sommerhuskortlægningen har således på dette grundlag kunnet afdække, i hvilket omfang sommerhusene er blevet opført som selvbyg, af en bygmester, håndværksmester i bygge- og anlægssektoren, med arkitektbistand eller af et byggefirma.

Herudover giver kildematerialet oplysninger om rummeligheden i sommerhusene i form af data om antal rum og areal, om disse opvarmningsform, om de er opført som en trækonstruktion eller en eller anden form for grundmuring på piller eller et støbt fundament, om de har toilet i eller uden for sommerhusbygningen, om de er forsynet med bad og køkkenindretning, om de har indlagt tryk- eller pumpevand og om spildevandsafledningsforhold; jf. APPENDIX III, skema 2. Oplysninger, der giver et samlet indtryk af såvel standarden i og den bygningstekniske kvalitet af det første sommerhusbyggeri i de enkelte lokaliserede sommerhusbyer i mellem- og efterkrigstidens hovedstadsmetropol som forskelle mellem disse.

Styrende for analyserne vil i ovenstående henseende omfatte et hovedspørgsmål:

B. Hvorledes kan karakteren af hovedstadsmetropolens sommerhusbyer i mellem- og efterkrigstiden forstås ud fra:

- lokaliseringsfaktorer bag dannelsen af sommerhusbyer, herunder arten og karakteren af sommerhusbyernes opland i henseende til rekreative værdier, bymæssige funktioner samt hertil førende trafiklinjer
- øvrige bymæssige funktioner, der tillægges sommerhusbyer ved siden af disse hovedfunktion som bosted for længerevarende rekreative ferie- og fritidsophold
- sommerhusbyernes bebyggelsessammensætning og- struktur og udbredelse i forhold til tilstødende kyst- og landskabsområder
- arten af den byspredning, der finder sted ved opstående og ekspanderende eksisterende sommerhusbyer
- sommerhusbyernes forsyning med vand, elektricitet og spildevandsafledning
- sommerhusbyernes sociale sammensætning og den byggetekniske kvalitet og standard for disses sommerhusboligbebyggelser
- forskelle mellem sommerhusbyer i en given periode for så vidt disses sociale sammensætning og sommerhusbebyggelsens byggetekniske kvalitet og standard
- forandringer over tid af såvel sommerhusbyers sociale sammensætning som den byggetekniske kvalitet og standard i sommerhusboligbebyggelserne

Sommerhusbyen: Regionale udfordringer og løsninger

Med afsæt i de teoretiske betragtninger i Kapitel 3 og i forhold til problemstillingens pkt. C baseres bogens empirisk-historiske analyser af de regionale udfordringer, som de stadig større

sommerhusbyer generer i mellem- og efterkrigstidens hovedstadsmetropol, på de regionale problemstillinger, der kan udledes af sommerhusbykortlægningens afdækning af sommerhusbyernes bykarakter, spredning og sociale sammensætning og af standarden og den byggetekniske kvalitet af disse byers sommerhusboliger.

Herudover inddrages samtlige relevante samtidige kommissionsbetænkninger, der behandler hovedstadsmetropolens regionale udfordringer, og dem der udspringer af sommerhusbyernes tilvækst. I den forbindelse benyttes tillige den seneste indgående forskning om hovedstadsmetropolens udvikling i perioden 1850-1990, de byregionale udfordringer, der som følge heraf opstår her, og de løsninger, som tilvejebringes for at inddæmme disse udfordringer.

På grundlag af problemstillingens pkt. D vil bogen til de empirisk-historiske analyser af de virkemidler, offentlige myndigheder tager i anvendelse for at imødegå de regionsudfordringer, der følger af hovedstadsmetropolens sommerhusbydannelse i mellem- og efterkrigstiden, inddrage det landspolitiske forhandlingsgrundlag, Rigs- og folketingstidende, som belyser beslutningsgrundlaget for lovgivningen bag de dispositioner, myndighederne tager i anvendelse for at modvirke disse regionale udfordringer.

Herudover indgår der i disse analyser et betydeligt arkivalsk materiale fra Frederiksberg Kommunes centrale forvaltninger, der er afleveret til og bevares på Frederiksberg Stadsarkiv. Frederiksberg udgør allerede fra slutningen af det 19. århundrede hovedstadsområdets næststørste kommune, og er i dets indre del ud over Københavns Kommune før kommunalreformen i 1970 den eneste købstadskommune. Med den størrelse og kommunale position Frederiksberg indtager i hovedstadsmetropolens, og den særstatus som den samme med Københavns Kommune opnår som både primær- og amtskommune efter kommunalreformen i 1970, bliver politikere og embedsmænd fra Frederiksberg Kommune inddraget ved lovgivning og statslige beslutninger vedrørende hovedstadsmetropolens regionale udfordringer og repræsenteret i samtlige kommissioner, udvalg og andre organer, der nedsatte i den forbindelse. Politikere og embedsmænd fra Frederiksberg Kommune er samtidig repræsenteret i de fælleskommunale organer, der samtidig nedsættes for så vidt hovedstadsmetropolens regionale forhold. Det være sig en lang række udvalg i gennem hele perioden, Hovedstadskommunernes Samråd, 1955-1973, og Hovedstadsrådet, 1974-1989.

Med denne meget centrale placering af embedsværket fra og det politiske system i Frederiksberg Kommune, har arkivmassen efter de centrale kommunale forvaltningsafdelinger aflejret et meget omfattende materiale til belysning af hovedstadsmetropolens regionale udfordringer, og de regionale dispositioner stat og kommune tager for at imødegå disse. De regionale problemstillinger og dispositioner for så vidt metropolens sommerhusbyer, indgår som en del af dette arkivalske materiale.

For så vidt de fredninger og fredningsplaner, der har tilsigtet en regional afgrænsning af sommerhusbydannelse og tilvejebringelse af rekreative friluftsområder for den brede befolkning, er Danmarks Naturfrednings webside <https://www.fredninger.dk/> inddraget. Siden har på sin frontpage et Danmarks-kort, hvor samtlige af landets fredninger og rekreative arealerhvervelser er indlagt. Ved indklikning på hvert af disse gives der adgang til de beslutninger og kendelser, der bag de enkelte fredninger og arealerhvervelser er taget og afsagt af overfredningsnævn og fredningsnævn, og oplysninger om kommuner, amtskommuner, fredningsplanudvalg, Hovedstadsrådet, Danmarks Naturfredningsforening samt enkeltpersoners bagvedliggende rolle ved de truffede beslutninger og kendelser.

Styrende for analyserne vil i ovenstående henseende omfatte to hovedspørgsmål:

- C. Hvorledes kan de regionale udfordringer, der følger af hovedstadsmetropolens sommerhusbyer i mellem- og efterkrigstiden forstås ud fra:

- Et byspredningsaspekt omfattende: En sammenhængende og rationel regional sommerhusbyspredning af hensyn til tilstrækkelige hensigtsmæssigt beliggende arealer til og lokalisering af såvel arbejdskraftens sommerhusboliger og andre ferie- og fritidsbosætningsformer som realkapitalens bygninger og produktionsanlæg samt rationel regional føring af forsynings- og trafiklinjer
- Et rekreativt friluftsaspekt omfattende: Tilstrækkelige og umiddelbart tilgængelige regionale rekreative områder af hensyn til arbejdskraftens produktionsevne i almindelighed
- Et trafikaspektet omfattende: En sammenhængende, rationelt organiseret og regional trafikal infrastruktur af hensyn til den mest hensigtsmæssige og prisbilligste bevægelighed af personer, varer og tjenester mellem hovedstadsmetropolens sommerhusbyer og dens øvrige funktionelt forskelligartede byenheder
- Et forsyningsaspektet omfattede: Sikker, tilstrækkelig og rationel organiseret regional vand- og energiforsyning af en del af arbejdskraftens sommerboliger og realkapitalens stedlige produktionsbygninger og - anlæg
- Et miljøaspektet omfattede: Ensartet, sammenhængende og rationelt organiseret regional beskyttelse af arbejdskraftens produktionsevne og realkapitalens funktionalitet mod miljømæssige sideeffekter af sommerhusbyspredningen
- Et sygehusaspektet: Omfattende en del af arbejdskraftens ensartede, rationelle og regionale sygdomsbehandling i forbindelse med ophold i sommerhusbyer

D. Hvorledes kan offentlige myndigheders imødegåelse af de regionale udfordringer, der følger af hovedstadsmetropolens sommerhusbyer i mellem- og efterkrigstiden, belyses ud fra:

- Egns- og fredningsmæssige plandispositioners i henseende til hovedstadsmetropolens sommerhusbydannelse
- Regions- og sektorplanmæssige dispositioner for så vidt regional lokalisering af områder for produktions- og servicevirksomheder og nye byområder, regional føring af trafik-, forsynings-, kommunikations- og spildevandslinjer og erhvervsmæssig og rekreativ anvendelsen af det åbne land og disse dispositioners betydning for hovedstadsmetropolens sommerhusbyer
- Regionale dispositioner i henseende til spildevands, affalds og andre miljøbelastninger, der følger af hovedstadsmetropolens sommerhusbyspredningen, trafiklinjer-, former-, forbindelser-, arter og driftsformer i metropolens ydre åbne land, imødegåelse af helsårsbeboelse i sommerhusbyer samt et mere ensartet behandlingstilbud ved metropolens regionale sygehusvæsen.

Disponering

Ved bogens fremstilling af resultaterne af de gennemførte empirisk-historiske analyser vil denne blive disponeret således, at den vil omfattede en DEL I, hvor der kort redegøres for de historiske forudsætninger for mellem- og efterkrigstidens sommerhusbyer i hovedstadsmetropol, og hvor resultatet heraf sammenfattes i en delkonklusion samt DEL II-IV, hvor de opnåede analytiske resultater ud fra hovedspørgsmål A-D vil blive fremlagt. De tre dele vil omfattede: Del II: Mellemkrigstiden og 40'erne, 1918-1949. Del III: Den første efterkrigstid fra tiden omkring midten af det 20. århundrede og frem til begyndelsen af 70'erne. Del IV: Den sidste efterkrigstid fra årene i begyndelsen af 70'erne og op til 1990. Hver af de tre dele vil blive afsluttet af en delkonklusion, hvor de opnåede resultater vil blive sammenfattet og diskuteret i forhold til den foreliggende forskningslitteratur.

Bogen vil herefter omfatte en konkluderende del, hvor dens samlede resultat i forhold til de givne hovedspørgsmål A-D vil blive fremlagt, efterfulgt af et perspektiverende kapitel, hvor en række forskningsspørgsmål i forlængelse af denne bog rejses og ledsages af betragtninger for

så de vidt nye forskningsopgaver, som bogen lægger op til. Herefter følger oversigter over anvendt litteratur, trykt kildemateriale og utrykt arkivalsk kildemateriale. Bogen afsluttes med et APPENDIX bestående af otte dele, hvor en række aspekter, der berøres i selve bogen, udbydes med historiske og teoretiske betragtninger, eller illustreres med tegnings- og kortmateriale. Dette APPENDIX vil omfatte:

APPENDIX I: A: Hovedstadsmetropolen – en dansk byregion. B: Velfærdstatsforståelse

APPENDIX II: Socialstratificering

APPENDIX III: Sommerhusbykortlægningen, optællingsskema 1 og 2

APPENDIX IV: Mellemkrigstid og 40'erne: Kattegatkystens sommerhusbybælte

APPENDIX V: Mellemkrigstid og 40'erne: Køge Bugts sommerhusbybælte

APPENDIX VI: Efterkrigstidens sommerhusbyer, skemaer med stamdata for de enkelte sommerhusbyer

APPENDIX VII: Efterkrigstiden: Lokalkommunale dispositioner

APPENDIX VIII: Typesommerhuse

Noter:

- ¹ <https://www.dst.dk/da/Statistik/Analyser/visanalyse?cid=31466>
<https://www.dst.dk/da/Statistik/emner/befolkning-og-valg/husstande-familier-boern/husstande>
- ² https://www.sdu.dk/-/media/files/forskning/phd/phd_hum/afhandlinger/2007/thoegersenmetteladegaard.pdf
- ³ Nan Dahlkild: Fra sommervilla til feriehytter, Byplanhistoriske Noter, nr. 23, 1991. Sommerhuset – fødsel og opvækst, Byplanhistoriske Noter, 25, 1991. Bent Hardervig: Sommerglæder, 2013. Karin Lützen: Sommerferiens historie i Kulturstudier, nr. 2011. Nan Dahlkild og Flemming Skude: Fritidens Huse i Architectura nr. 20, 1998, s. 7-39 og 81-125. Thorkel Dahl: Huse i Tisvilde Bakker, 2010. Lisbeth Balslev Jørgensen: Enfamiliehuset, Danmarks Arkitektur, 1979, s. 173-188. Sommerlandets arkitektur (red. Nan Dahlkild), 2018, s. 7-32, 81-125, 175-195 og 213-216.
- ⁴ De kulturhistoriske interesser i landskabet, 1997, s. 291-307. Væk fra hverdagen. Sommerhuse ved Limjorden (Red.: Line Vestergaard Knudsen), 2017.
- ⁵ Nan Dahlkild: Fra sommervilla til feriehytter, Byplanhistoriske Noter, nr. 23, 1991. Sommerhuset – fødsel og opvækst, Byplanhistoriske Noter, 25, 1991. Sommerlandets arkitektur (red. Nan Dahlkild), 2018
- ⁶ Et synspunkt der også understøtte i, Sommerhuset – fødsel og opvækst, Byplanhistoriske Noter, 25, 1991, d. 28, hvor periodens sommerhuse ved bl.a. Køge Bugt betragtes som små og uprætentløse og ofte kun omfattende en lille stue, et meget lille køkken samt et par kamre med køjer.
- ⁷ Arne Gaardmand: Plan over land. Dansk byplanlægning 1938-1992, 2016, s. 32. Tress: Development of Second-Home Tourism in Denmark, 2002, s. 119.
- ⁸ Sommerlandets arkitektur (red. Nan Dahlkild), 2018, s. 19-28, 157-161 og 216-221. De angivne procentsatser er udarbejdet på basis af Dahlkild ansættelse af sommerhusantallet 1946-2016, s. 19.
- ⁹ Anne-Mette Hjalager: Udviklingsdynamikker i sommerhussektoren, 2009, s. 13. Jacob R. Kirkegaard Larsen: Family holiday homescapes, Ph.d.-afhandling, Aalborg Universitet, 2012.
- ¹⁰ R. Jaakson: Second-home domestic tourism, Annals of Tourism and Research, nr. 13, 1986, s. 367-391. Gunther Tress: Development of Second-Home Tourism in Denmark, Scandinavian journal of hospitality and tourism, 2:2, 2002, s. 109-122. Müller: Second Homes in the Nordic Countries: Between Common Heritage and Exclusive Commodity, Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism, 7:3, 2007, s. 194. Michael Haldrup: Laid-Back Mobilities: Second-Home Holidays in Time and Space, Tourism Geographies, 6:4, 2002, 434-453. Kirkegaard Larsen: Family holiday homescapes, 2012, s. 60-65 of 189-202.
- ¹¹ Dieter K. Müller: Second Homes in the Nordic Countries: Between Common Heritage and Exclusive Commodity, Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism, 7:3, 2007, s. 194-198. J.T. Coopock (red): Second homes – curse or blessing, 1977, s., 11, og 35-46.
- ¹² Hans Helge Madsen: Dansk Byplanlægning 1830 til 1938, 2009, s. 148-255. Væk fra hverdagen, 2017, s. 14-17.
- ¹³ Gaardmand: Plan over land, 2016, s. 254-258.
- ¹⁴ Sommerhuset – fødsel og opvækst, Byplanhistoriske Noter, nr. 15, 1991, s. 36.
- ¹⁵ Svend Illeris: Centraladministration og planlægning 1938-ca 1975, Byplanhistorisk skiftserie, nr., 73, 2013, s. 21, 33-35, 43-45, 47-48, 57-63. Holden Andersen: Lidt om fredningsplanlægning, Byplanhistoriske Noter nr. 29, 1994, s. 13-35.
- ¹⁶ Henrik Suadicani: Dansk kystzone – landskab og forvaltning, Ph.d.-afhandling, RUC, 2002, s. 190-221.
- ¹⁷ Væk fra hverdagen, 2017. Citat s. 26-27. I samme værk behandles myndighedernes regulerings- og planlægningsgreb i forhold til sommerhusbysspredningen på s. 19-32, 46-82, 83-86 og 264-265.
- ¹⁸ Arketikonisk planlægning i by og landskab, Byplanhistorisk skriftserie, nr. 67, 2011, s. 12-14.
- ¹⁹ Gunther Tress: Development of Second-Home Tourism in Denmark, Scandinavian journal of hospitality and tourism, 2:2, 2002, s. 117.
- ²⁰ J.T. Coopock (red): Second homes – curse or blessing, 1977, s., 11-12, 35-46 og 155-164. Dieter K. Müller: Second Homes in the Nordic Countries: Between Common Heritage and Exclusive Commodity, Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism, 7:3, 2007, s. 194-198.
- ²¹ Gunnar Skirbekk m.l.: Filosofi historie, bd. 2, 1980, s.89-118, Marxistisk statsteori (red, Lennart Berntson), 1978, s. 7-18. Erik Strøjer Madsen m.fl.: Økonomi, 1982, s. 277-282.
- ²² <https://tidsskrift.dk/slagmark/article/view/103441/152467>
- ²³ Det på trods af at Den danske ordbog definerer et sådan som et "hus der ligger i et naturskønt område, ofte et område med tilsvarende huse, og som benyttes til ophold i ferier og weekender". Jf. <https://ordnet.dk/ddo/ordbog?query=Sommerhus>
- ²⁴ Coopock (red): Second homes – curse or blessing, 1977, s. 1-4.
- ²⁵ Coopock (red): Second homes – curse or blessing, s., 13.
- ²⁶ Gunther Tress: Development of Second-Home Tourism in Denmark, Scandinavian journal of hospitality and tourism, 2:2, 2002, s. 110.
- ²⁷ Fritidsområder og sommerhusbebyggelse, Statens Byggeforskningsinstitut, 1970, s. 25.
- ²⁸ Søren Bitsch Christensen og Mette Ladegaard Thøgersen: Bysystem og urbanisme ca. 1840-2000, s. 11-120 i Den moderne by, Århus 2006.
- ²⁹ Hans Chr. Johansen: Dansk økonomisk statistik 1914-1980, Danmarks Historie, bd. 9, 1985, s. 107.
- ³⁰ Johansen: Dansk økonomisk statistik 1914-1980, s. 108.
- ³¹ Statistisk Årbog, 1974, s. 17.
- ³² <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/danmarks-befolkningsudvikling/>
- ³³ R. Jaakson: Second-home domestic tourism, Annals of Tourism and Research, nr. 13, 1986, s. 367-391.
- ³⁴ Dieter K. Müller: Second Homes in the Nordic Countries: Between Common Heritage and Exclusive Commodity, Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism, 7:3, 2007, s. 194.

- ³⁵ Kirkegaard Larsen: Family holiday homescapes, 2012, s. 356.
- ³⁶ Coopock (red): Second homes – curse or blessing, s. 119-138.
- ³⁷ Hjalager: Udviklingsdynamikker i sommerhussektoren, 2009, s. 14-15.
- ³⁸ Erik Strøjer Madsen m.fl.: Økonomi, 1982, s. 22-31, 35-42, 78-105, 156-192, Hans Chr. Johansen: Dansk økonomisk statistik 1914-1980, Danmarks historie, bd. 9, 1985, s. 88-100.
http://www.nationalbanken.dk/da/publikationer/Documents/2013/06/KVO_2kvt_2013_del_2.pdf, s. 51-58 og 62-69 og <https://www.udsatte.dk/dyn/resources/Publication/file/7/37/1302173451/foedevarepriser-oq-lave-indkomster-april-2008.pdf>, s. 13-17.
- ³⁹ Peter Gundelach og Nils Morstensen. Ind i sociologien, 19990, s. 75-90.
- ⁴⁰ Den danske ordbog fastlægger fritid, som "den tidsperiode, hvor man har fri fra arbejde, undervisning eller andre pligter", jf. <https://ordnet.dk/ddo/ordbog?query=fritid>
- ⁴¹ Selv om det forekommer indlysende, at såvel nærhed til kyststrækninger og andre naturområder som graden af trafikal infrastruktur må have været en afgørende lokaliseringsfaktor bag mellem- og efterkrigstidens sommerhusbyer i hovedstadsmetropolen, skal det for god ordens anføres, at disse faktorer også indgår i befolkningens valg af helårsboliger, hvor nærhed til grønne områder og åbent vand samme med mest hensigtsmæssige trafikforbindelse tillægges højeste prioritet, f.eks. i en undersøgelse af befolkningens boligønsker gennemført af Center for bolig og velfærd, 2009, jf. s. 9-19, 41-48: [https://boligforskning.dk/sites/default/files/Rapport.hsa-als\(5\).doc.pdf](https://boligforskning.dk/sites/default/files/Rapport.hsa-als(5).doc.pdf)
- ⁴² Selv om det tillige forekommer indlysende, at det nødvendige kundegrundlag må have været en afgørende lokaliseringsfaktor bag detailhandel og øvrige erhvervsvirksomheder i mellem- og efterkrigstidens sommerhusbyer i hovedstadsmetropolen, skal det for god ordens anføres, at denne faktor prioriteres højest, og højere end muligheden for at tiltrække kvalificeret arbejdskraft, ved småvirksomheders lokaliseringsvalg. Jf. den undersøgelse af virksomheders lokalisering gennemført af Center for småvirksomhedsforskning, SDU, i 2006, jf. s. 17-18, https://www.sdu.dk/-/media/files/om_sdu/institutter/ier/b_ier-filer_til-2012/cesfo/wp/2006+1.pdf
- ⁴³ jf. s. 119-121:
https://www.sdu.dk/-/media/files/forskning/phd/phd_hum/afhandlinger/2007/thoegersenmetteladegaard.pdf
- ⁴⁴ I samarbejde med Danmarks Statistik gennemførte SFI en række meget omfattende levevilkårsundersøgelser, der i sammenfattet form løbende blev publiceret i værket: Levevilkår i Danmark. Ud over forskelle i indkomst- og formuefordelingen opstilles en række levevilkårsparametre for befolkningens sociale relationer, forbrugssammensætning, sundhed, uddannelsesniveau, arbejdsmarkedsforhold, bolig- og fritidsforhold, politiske aktivitetsniveau, personlige sikkerhed og påvirkning af forurening. Da disse levevilkårsparametre blev sat i forhold til befolkningens socioøkonomiske, alders-, køns- og civilstandsmæssige sammensætning, kunne SFI dokumentere signifikante levevilkårsforskelle i det danske samfund. Jf. Levevilkår i Danmark 1976, s. 25-31 og Erik Jørgensen m.fl.: Hoverresultatet af levevilkårsundersøgelsen, Fordelingen af levevilkårene, bd. V, 1979, s. 1527-1615.
- ⁴⁵ Centralvarme forstås i SFIs undersøgelser som fjernvarme, centralvarme fra eget anlæg og elektrisk opvarmning.
- ⁴⁶ Levevilkår i Danmark, 1976, s. 199-220 og 1984, s. 220-234. Fritidsområder og sommerhusbebyggelsen, 1970, s. 38
- ⁴⁷ Hjalager: Udviklingsdynamikker i sommerhussektoren, 2009, s. 14-15.
- ⁴⁸ Fritidsområder og sommerhusbebyggelsen, 1970, s. 34-37.
- ⁴⁹ Væk fra hverdagen. Sommerhuse ved Limjorden, 2017, s. 12 og 22-25. Gaardmand: Plan over land, 2016, s. 32-34 og 160-161. Hjalager: Udviklingsdynamikker i sommerhussektoren, 2009, s. 24.
- ⁵⁰ Levevilkår i Danmark, 1984, s. 217-219.
- ⁵¹ Henning Bro: Hovedstadsmetropolen – den danske byregion. Regionale rammebetingelser for det danske hovedstadsområdes udvikling som en byregion 1850-1990, 2020, s. 547-548. Doktordisputats under bedømmelse ved Aarhus Universitet.
- ⁵² Bro: Hovedstadsmetropolen –den danske byregion, 2020, s. 28-36.
- ⁵³ Fritidsområder og sommerhusbebyggelse, 1970, s. 126-129. Hjalager: Udviklingsdynamikker i sommerhussektoren, 2009, s. 16 og 73-75.
- ⁵⁴ Afsnittet bygger på: Hans Chr. Johansen: Dansk økonomisk statistik 1814-1980; Danmarks historie, bd. 9, 1984, s. 19-102, Frem mod socialhjælpsstaten, Dansk Velfærdshistorie, bd. 1, 2010 (Red. Jørn Henrik Petersen m.fl.), s.311-558. Mellem skøn og ret, Dansk Velfærdshistorie, bd. 2, 2011 (Red. Jørn Henrik Petersen m.fl.), s. 151-164, 170-175, 235-259, 324-326, 331-339, 419-446, 493-529, 557-591, 645-695. Jørn Henrik Pedersen: Mellem skøn og ret, Dansk Velfærdshistorie, bd., 2, 2011, s. 40-81. Jørn Henrik Pedersen: Velfærdsstaten i støbeskeen, Dansk velfærdshistorie, bd., 3, 2011, s. 11-71, 155-173, 221-233, 33-356, 451-473. Velfærdsstatens i støbeskeen, Dansk velfærdshistorie, bd., 3, 1933-1956, 2012, (red. Jørn Henrik Petersen, Klaus Petersen og Niels Finn Christiansen), s. 183-218, 235-328, 344-378, 400-449, 480-515, 535-547, 583-663. Velfærdsstatens storhedstid, Dansk velfærdshistorie, bd. 4, 1956-1973, 2012, (red. Jørn Henrik Petersen, Klaus Petersen og Niels Finn Christiansen), s. 163-697. Velfærdsstatens i tideherv, Dansk velfærdshistorie, bd. 5, 1973-1993, 2013, (red. Jørn Henrik Petersen, Klaus Petersen og Niels Finn Christiansen), s. 139-214, 245-344-358, 363-466, 525-590, 611-635, 639-759, 831-880.
- ⁵⁵ Hovedstadens forstadskommuner, Statistisk Månedsskrift, nr. 6-8, 1930, s. 63-65.
- ⁵⁶ Hovedstadens forstads- og omegnskommuner i 1950, Statistisk Månedsskrift, nr. 5-6, 1951, s. 103-108
- ⁵⁷ Da den såkaldte grønne betænkning udkom i 1936, omfattede hovedstadsmetropolen og de naturområder, der havde særlig betydning for hovedstadsbefolkningens rekreation, hele Københavns Amtskommune, hele den indre del af Frederiksborg Amts samt de dele af Køge Bugt-området, der rakte ind i Roskilde Amtskommune. I Hovedstadskommissionens betænkning fra 1947 opfattedes metropolområdet derimod som hovedstaden og Københavns Amtskommunes sognekommuner, men da Indenrigsministeriet som en udløber af kommissionens arbejde fra 1952 giver delvis købstadskommunal status, "Gentofte-status", til de kommuner, der betragtes som forstadskommuner, bliver det de samme, som Københavns statistiske Kontor udskiller i 1950. Denne stadfæstelse af hovedstadsområdet som et særligt geografisk område fremgår tillige i den lovgivning, der frem til 1970'erne særligt

omfatter dette område. Henning Bro: Den danske hovedstadsmetropols kommunalstruktur i Nordiske lokalsamhällen i möte med globaliseringen 1950-2010 (red. Lars Nilsson og Mats Berglund), Stockholms Universitet, 2015. s. 125.

⁵⁸ Se under note 47 vedr. Københavns statistiske Kontors årbog.

⁵⁹ Der er i det 20. århundrede anlagt forskellige definitioner på bymæssighed. Almindeligvis anvendes en bydefinition, der, efter en fællesnordisk definition, i den offentlige statistik i 1960 fastlægger en by til en sammenhængende bebyggelse på mindst 200 indbyggere, hvor afstanden mellem husene ikke overstiger 200 m, med mindre at bebyggelsen brydes af offentlige anlæg, kirkegårde, idrætspladser, erhvervsmæssige anlæg o.l. Da denne definitioner fastlægges i 1960, vil den være operationel for empirisk-historisk byanalyse for så vidt efterkrigstiden. Jf. Søren Bitsch Christensen og Mette Ladegaard Thøgersen: Bysystem og urbanisme ca. 1840-2000, s. 15 i Den moderne by, 2006.

⁶⁰ Statistiske Årbog for København, Frederiksberg m.m., 1989, s. 325.

⁶¹ Henning Bro: Bogøs sommerhusområder, Bogøs historie, 2021 [under udgivelse]

⁶² <https://ing.dk/artikel/se-danmark-i-1954-fra-oven-132355> og

<http://www.kb.dk/danmarksetfraluftten/#zoom=11&lat=55.53041821672766&lng=12.424713126383723>

⁶³ <https://www.google.com/maps/@55.6852499,12.5344114,13z>

⁶⁴ <https://www.sa.dk/da/brug-arkivet/arkivalieronline-se-originale-dokumenter-paa-nettet/>